

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ В РОМАНАХ

Ярослав ЯРІШ

СУДНИЙ ДЕНЬ

Ярослав Іванович Яріш

Судний день

Серия «Історія України в романах»

Текст предоставлен правообладателем
http://www.litres.ru/pages/biblio_book/?art=22054267
Яріш Я. І. Судний день: Фоліо; Харків; 2016
ISBN 978-966-03-5144-8, 978-966-03-7513-0

Аннотація

«Гомоніла Україна, довго гомоніла, довго, довго кров степами текла-червоніла»...

Зі шкільної парти ми пам'ятаємо, як Шевченко у своїй безсмертній поемі «Гайдамаки» «скликав» у Холодний Яр відважне гайдамацтво, а ми з хвилюванням слідкували за долями Гонти, Залізняка і Яреми Галайди. Та чи було все саме так, як описував Великий Кобзар? Як зараз нам ставитися до кривавих подій Коліївщини? Що це було: стихійне повстання українського селянства, спланована війна за відновлення незалежності Української Держави чи «багатоходівка» Російської імперії?

На це питання дає відповідь новий роман Ярослава Яріша «Судний день». Його сюжет заводить нас у жорстоке XVIII століття, де поміж темних пущ Холодного Яру та глибоких байраків запорозького степу кувалися свячені ножі, у той час як у замках і палацах жирувало знавісніле від безкарності панство. Ось-ось «заспівають треті півні», впаде іскра у порох і

велике пожарище затопить всю Україну, спом'янувши горді часи Хмельницького і Палія.

Усе ніби й просто... Але була ще й третя сила...

Содержание

Пролог	6
Розділ 1	19
Розділ 2	37
Розділ 3	54
Розділ 4	68
Розділ 5	86
Розділ 6	102
Конец ознакомительного фрагмента.	115

Ярослав Яріш

Судний день

© Я. І. Яріш, 2016

© Л. П. Вировець, художнє оформлення, 2016

© Видавництво «Фоліо», марка серії, 2006

* * *

Пролог

Млїв. 1766 рік

Десятки коней голосно тупотіли, піднімаючи хмару куряви. Дощику не було уже кілька тижнів, тож пилюка на дорозі стояла мало не по кістки. На небі – ні хмаринки. Сонечко пригрівало добряче, так що з-під шапок виступив рясний піт. Коні смерділи по́том, а від них той запах передавався і на людей. Понад усе хотілося скинути із себе кавалерійські лати, розігріті сонцем, і шубовснути з розгону у воду. Не можна.

Пан Воронович їхав попереду, поруч із ним тримався той самий біскуп, що його не допустила до церкви мліївська громада, а позаду – озброєні жовніри. Із мліївцями потрібно було розібратися, до того ж так, аби іншим наука була.

Будучи на королівській службі, Воронович не поділяв таких методів. Він був ротмістром однієї з корогов так званої української партії, тобто військових підрозділів, що були дислоковані на українських землях. Пан ротмістр розумів, що військові не повинні втручатися до справ релігійних, але тут закрутилося трохи по-іншому. Політика. А де політика – там і гроші...

Жовнірська кавалькада минула перші дерева, що росли край дороги при в'їзді до міста. Тут пан ротмістр зауважив кількох дітлахів, що бавилися в пилюці, призупинив коня, але хлопчаки, вгледівши чужинців, кинулися навтьоки. Воронович бачив, як вони чкурнули навпростець городами, тож, навіть якби пан ротмістр захотів їх спіймати, це було неможливо. Воронович не став поспішати, а уважно слідкував своїм поглядом за дітьми, котрі тим часом то зникали з очей, то знову з'являлися, петляючи людськими левадами у бік церковної дзвіниці.

«Що ж вони замислили?» – якось не відразу збагнув ротмістр, як раптом закалатав дзвін. Бив тривожно і дуже дзвінко, розливаючись від дзвіниці по цілому місту.

«От малі бестії», – про себе вилаявся Воронович і приострожив коня.

Коні мчали клусом, піднімаючи куряву і ризикуючи потоптати старих і малих, що знаходилися саме на шляху. Якесь дивне відчуття пробудив у панові ротмістру цей тривожний дзвін...

Почувши тривожне бамкання, люди висипали зі своїх хат, однак тут же ховалися на свої обійстя, побачивши кавалькаду ворожих вершників. Дорога робила чималий гак, так що доки жовніри доїхали, минуло трохи часу. Ще здалеку було видно, як кілька людей крутилися біля церкви, але з приїздом вершників усі кудись позникали.

Приїхавши на місце, Воронович легко зіскочив з коня,

піднявся східцями і спробував відчинити двері церкви. Марно – були зачинені. Тут же наказав жовнірам:

– Ламайте двері. Решта – зганяйте сюди хлопів. Зараз превелебний біскуп буде правити святу мшу. Хто не прийде, а буде сидіти вдома, – згорить разом з хатою. А ще: знайдіть мені попа і пономаря та швидко сюди.

Жовніри розбіглися виконувати наказ ротмістра. Кілька з них почали виламувати молотом двері. Коли робота була зроблена, Воронович звернувся до біскупа:

– Святий отче, ідіть готуйтеся до служби, а мої люди назганяють хлопів. Клянуся небесами: ще сьогодні до вечора ця церква буде наша – і всі мужики приймуть унію..

Біскуп послухав і зайшов до церкви, а Воронович заходився роздавати розпорядження. Та не встиг він як слід розставити своїх людей, як раптом біскуп вибіг з церкви, прорік обурено:

– Єзус-Марія, та це святотацтво нечуване! Як мені проводити службу, коли тут немає ні Євангелія, ні Божих дарів, ні церковного начиння! Навіть підсвічники поховали!

– А каса церковна?

– Не знаю за касу, та, мабуть, також пропала. Це просто нечувано!

Воронович оглянувся на своїх людей.

– Знайти! – коротко наказав.

Ротмістр раптом зрозумів: їх тут чекали, готувалися. Він вже усвідомив, що привести цих людей до унії буде важко,

але навіть не думав здаватися: вже надто часто за останній час це бидло почало показувати роги. Цьому треба покласти край...

Жовнірство розійшлося по дворах – і тут містечко наче ожило: почулися крики, лемент, дитячий плач. Жовніри почали «запрошувати» людей до церкви, приводили їх гуртами на майдан. Нарешті притягли титаря місцевого. Воронович подивився на нього: чомусь відразу згадав собі Мельхіседека... А ще сотника Харка, котрий добровільно віддав свою голову, аби врятувати того ж Мельхіседека. Ні, цей титар не був подібним на героя – простий міщук, невисокий, худорлявий. Де-не-де волосся було вкрите срібною памороззю сивини.

– У тебе ключ від церкви?

– У мене. Тільки ж навіщо він зараз – і так двері рознесли? – запитав, ніби кепкуючи, титар. Та в його очах була не насмішка, навіть не страх, а жаль.

Їхні з Вороновичем погляди перехрестилися.

– Як тебе звуть?

– Данило. Данило Кушнір.

– Ну що ж, Даниле, скажи мені, будь ласкав, де ти заховав те, що виніс із церкви?

– Не скажу.

Пан ротмістр чекав чогось другого. Він думав, що цей чоловік зараз почне крутити, мовляв, не я і хата не моя. А тут зразу: «не скажу». Благородний, мабуть, лотр. Хоче відгоро-

дити це лайдацьке бидло, яке поволі зганяють жовніри, а також бородатого попа, котрого теж привели. Ну що ж, хочеш бути героєм – ми тобі влаштуємо.

– Ведіть його до хати. Обшукайте там усе, допитайте родину.

Данила повели. Ротмістр звернувся до священика:

– Ти тут душпастер, господар цієї церкви. Скажи, де Святі Дари?

Панотець відповів спокійно, хоч голос його трясся:

– Церква не моя – вона належить усій громаді. Люди бачать, який час тривожний, от і заховали. А я не знаю.

Воронович підійшов, спитав, щоб чули всі:

– Це Данило намовляв вас до непокори? Це він навчив, що робити?

– Данило чоловік тихий та богобоязливий. Усі його знають і шанують, та кожен свою голову має, – відповів панотець.

Воронович запитав ще тихіше:

– І ти маєш?

– Аякже, – священик не зрозумів питання.

– То покажи свою мудрість, прояви терпіння, як Ісус учив, адже ти хочеш, щоб був мир, щоб громади примирилися і католик більше не лаявся з православним? Прийми унію. А за тобою і люди. Кому потрібна боротьба, слъози, кров? Ну?

Панотець опустил смиренно очі, похитав головою:

– Ні, пане, вибач.

– А чому?

– Бо мої батько, і дід, і прадіди – всі були православними.

А коли хочете миру в краї – дайте нам спокій.

Ротмістр сплюнув.

– Дурень ти. І батько твій був дурнем, і дід, і прадіди. Заберіть та посадіть до буцигарні цього бунтаря. Я з ним іще потім побалакаю. А поки що оточіть містечко, щоб жодна миша не проскочила та не винесла звідси Святих Дарів. А я піду допитаю титаря.

– А що з ними? – один зі шляхтичів запитав, показуючи на юрбу мліївців, що вже зібралася.

– Нехай стоять. Мша відбудеться.

Хата в титаря була проста, досить бідна. Він сидів за столом. Був блідий, а щока червона – хтось із шляхтичів «смачно» приклався. Їх тут стовбичило кілька. Жовніри перевертали все в хаті догори дригом, голосно лаючись та гупаючи. Вони зовсім не панькалися із речами господаря, особливо з тарелями й полумисками: де жовніри пройшли, там по долівці валялося побите череп'я, яке толочили чобітьми в перемішку з одягом, розсипаними крупами та пір'ям із подушок. Інші нишпорили по підвір'ю.

– І що? – своїм звичаєм коротко запитав ротмістр.

– Мовчить.

– А родина?

– У нього тільки син.

– Де він?

Шляхтичі переглянулися між собою, знизали плечима.

– То знайдіть, кретини! – прошипів Воронович і тут же двоє побігли з хати.

Воронович сів навпроти Данила. Він критично оглянувся по хаті.

– Справжній хлів. Тут навіть допит та обшук гидко робити. Посидів би тут довше, то певно, блював би далі, ніж бачив. Як ти тільки міг кобіту привести до такої стайні? До речі, де вона? Син є, жінки нема. Втекла від тебе, чи що? Не диво: я б і сам звідси дав драла. Говори, хлопе!

Воронович вдарив по столу кулаком. Данило тільки плечима знизав, говорив наче сам до себе:

– Померла моя Настя, років десять уже. Тяжка недуга її забрала – довго мучилася.

Воронович похитав головою.

– Ай-ай-ай. Мати померла, батька повішають – як син рости буде? Батракуватиме. Таких дітей зараз багато швендяється.

– Нічого, – відповів Данило, дивлячись в очі своєму каті. – Світ не без добрих людей.

– Може й так, але я не добрий, а злий. Знайду – накажу шкуру живцем дерти, тоді твоє батьківське серце зм'якне, і ти все розповіси.

– А ти знайди спочатку, – промовив тихо титар. Він стис-

нув кулаки, опустив очі, готуючись зустріти свою тяжку долю.

Воронович проковтнув. Він звівся, кивнув – і тут же на титаря упав тяжкий удар. Данило, ніби підкошений, зсунувся з лави на землю.

– Затятий, шельма. Скрутіть йому руки налигачем, та всипте.

Почали бити. Сердешний титар мовчав, скулившись на долівці під важкими ударами жовнірських чобіт. Нарешті застогнав. Воронович зупинив побиття.

– Щось хочеш сказати?

Той не відповів нічого, лише дихав важко, готуючись отримати нову порцію ударів. Воронович наступив чоботом на посивілу голову, притиснув до долівки.

– Ти в мене землю гризти будеш, а все мені, шельмо, скажеш. Продовжуйте, панове.

Жовніри почали ще більше бити, на той раз трійчатками. За мить одяг титаря був пошматований, кров потекла з пекучих ран і розлилася по глиняній долівці, утворюючи болото.

– Говори, де золото, де начиння, де каса? – кричали пани.

– Він не скаже, знаємо таких, – мовив хтось.

– Обшукати все село, городи, клуні, привести його родичів, – наказав ротмістр.

Жовніри розбіглися. Воронович зупинив тих, хто бив титаря, – могли й убити. Хай відпочинуть. Шляхтичі закурили сапаючи.

– Де його зловили? – нараз запитав Воронович.

– На городі власному.

– Тікав?

– Ні, навпаки.

Воронович оглянувся. До хати з церкви було ближче йти дорогою, а не городом. Тоді пан регіментар кинув оком у бік цвинтаря, що стояв позаду церкви і примикав до людських городів.

– Гайда туди.

Проте й на цвинтарі жовніри нічого не знайшли. Один з них заглянув у дзвіницю, де щойно били у дзвони мліївські діти, даючи знати про наїзд шляхти. Жовнір обшарив усе внизу, поглянув наверх, примружившись.

А наверху сиділо хлоп'я років десяти. Це був синок титаря. Він міцно притискав церковні скарби, загорнені у білу скатертину, до грудей. Хлопець трясся зі страху, кусаючи до крові губи. На очах були сльози – йому звідси було добре видно, як пани повели батька. Хотілося кричати, але хлопчик ще сильніше затиснув зуби.

Крізь дзвони проривалося сонячне проміння і сліпило жовніру очі. Йому нічого не було видно, він вирішив вилізти по драбині і перевірити, що там робиться.

Та жовнір передумав: було надто високо, а драбина надто старенька...

А тим часом люди Вороновича продовжували допитувати

титаря.

– От шельма, – процідив крізь зуби Воронович. – Насипте йому в чоботи жару. Це повинно розв’язати язика.

Титар мав кілька хвилин, щоб перепочити. Страшно гуділа голова, кров підходила до рота з побитих губ, він сплюнуv, поглянув догори. Над ним стовбичив шляхтич. А там, за плечима ката, на стіні висів образ Спасителя.

– Поможи, – тихо вирвалося в мученика.

– Що? – перепитав шляхтич. – Хочеш щось сказати? Ні? Тоді готуйся. Взуваймо його, панове.

Вони насипали розпеченого на вогні вугілля в чоботи. Титаря припідняли й почали надягати чоботи на ноги. Сердешний Данило не давався, та проти них був безсилий: жар страшним вогнем запік ноги. Титар закричав дико. Він не був таким, як Харко, котрий терпів так, що навіть не застогнаv на допиті. Цей блаженний чоловік кричав і качався по підлозі.

– Господи, Матінко Божа, допоможіть, збавте!!!

– Заткни пащеку, терпи, як чоловік! – гукала шляхта.

– Говори, паскуднику, кажи, де заховав скарби, бо тут тобі і смерть.

– Гей, панове, жар остиг, насипте-но йому ще, тільки дивіться, щоб не сконав передчасно.

Так і мучили шляхтичі нещасного титаря. Вороновичу все більше уривався терпець. Він все частіше поглядав через віконце на майдан, де все ще чекали люди на мшу, але ски-

далося на те, що замість церковної служби вони сьогодні побачать страту.

– Усе дарма. Тягніть його на майдан – стратимо іншим на острах.

– Паля чи шнурок? – уточнив один зі шляхтичів.

– Панове, цей чоловік брав своїми нечестивими руками Святі Дари, виніс їх із храму Божого, чим осквернив його навіки. Що належиться такому святотатнику?

Шляхтичі розуміючи закивали.

Його не привели – притягли на майдан: попечені ноги не могли рухатися.

– Господи, людоньки, чоловіка вбивають! – залементувала якась жінка.

– Ми не вбиваємо нікого, а робимо правосуддя, – це перед людьми став самий голосистий шляхтич. Він вже знав, що мав казати. Чоловіка, котрого не можна зламати, то хоч осквернити його пам'ять. – Ця людина вкрала з церкви Святі Дари, він богохульник. Адже ви знаєте, що ніхто, крім отця, не має права до них торкатися! А він, хам, горілку із священної чаші у корчмі пив, потім, як каса закінчилася, жиду Святі Дари на горілку поміняв. Це правда: він зізнався на допиті. А ще нахвалявся п'яний, що він вище за попа! Цей чоловік навіки осквернив святий храм! За це ми засудили цього богохульника до страти.

Натовп затих. Раптом почулося з одного кінця:

– Неправда це!

– Брехня! – почулося з іншого. Натовп зашумів. Воронович пальнув з пістоля вгору. Притихли. Заговорив сам ротмістр:

– Я не збираюся терпіти бунту й непокори. Цей чоловік богохульник і бунтар – він прийме зараз на ваших очах очищення. Очищення вогнем. А ви глядіть і думайте: щоби ще гірше не заплакали, коли таким же вогнем спалахнуть ваші стоги, хліви та хати!

Запала гробова мовчанка. Тим часом жовніри закопали у землю стовп, а титарю обмотали руки по лікоть просмоле-ним клоччям. Його прив'язали до стовпа. Він як міг твердо тримався на ногах, повернувся до церкви, тоді востаннє поглянув на своїх сусідів – мліївців:

– Прощайте. Простіть.

Шляхтич підніс смолоскип до рук стратника – і клоччя миттю спалахнуло. Люди охнули. У повітрі тут же запахло смаленим м'ясом. Титар глухо застогнав, зігнувся, щоб упасти на землю, та шнурки міцно тримали. Натовп завмер...

Раптом руки Данилові опустилися. Люди побачили, як кров булькнула носом і ротом – серце не витримало скаженого болю. У цю ж мить заgrimіло – дощик, котрий так довго не заходив у цей край, раптом полив із дощових хмар, що зібралися невідомо звідки. Воронович, прищурившись, поглянув на небо, подумавши про те, що це якийсь знак. Невже сили небесні позбавили нескореного титаря пекельних мук? Хоча що Бог може мати до тих смердючих хлопів, до того

бидла, лотрів, лайдаків, котрі лише у землі потрафлять порпатися? Певно, випадковість...

Воронович хмикнув, сплюнув собі під ноги.

– Забираймося.

Один хвацький шляхтич підїхав на коні до страченого титаря й відсік йому одним махом голову. Тоді насадив на спис і запнув у землю.

– Нехай так стоїть.

Відїжджаючи зі своїми людьми, Воронович покликав одного зі шляхтичів та наказав:

– Заклич ще кількох людей, візьміть у губернатора мисливських собак та знайдіть ті Дари. Касу можете собі лишити. Церква має бути вже завтра освячена...

Шляхтич легко поклонився, розвернув коня.

Розділ 1

Умань. Весна 1767 року

Зі сторони центральної площі в бік Південної брами їхав молодий козак. По вузькій людній вулиці швидко не розженешся, тому тримав поводи натягненими. Жеребець під ним був гнідий, нервово гриз зубами залізні вудила. У сідлі молодий чоловік тримався впевнено й легко, притримуючи лівицею шаблю при боці. Чорні шкапові чоботи блищали, одяг чистий, хоч навколо було багато куряви: вже кілька днів стояло тепло.

Козакові личив синьо-червоний мундир, прикрашений китицями та різними заклепками. Під ніс хлопець наспівував собі якусь пісеньку, настроїй був добрий, бойовий, погляд зосереджений. Карі очі привітно дивилися навколо, хлопець, скидаючи шапку, вітався з усіма перехожими. Дівчата, що йшли йому назустріч, дарували посмішки, лукаві погляди. Він підморгував їм, але кроку не збавляв. Навпаки, пришвидшив коня, коли перед очима показалася брама і люди, що зібралися там.

Це їхав Іван Левченко. Уже сім років він живе в Умані при надвірній козачій сотні Київського воєводи Потоцького, до-

служився до сотенного осавула, і немає для нього честі більшої у світі, ніж нести козацьку службу.

Молодий Левченко минув синагогу й Базиліанську школу. Цього місця молодий осавул не любив – у школі могла вчитися шляхетська католицька молодь, а простих міщан туди й на поріг не пускали. Левченко повернув очі до православної церкви Святого Миколая, скинув шапку і перехрестився. От святого Миколая він любив ще з дитинства.

Зачіска в Івана була козацька: оселедець тягнувся до самого вуха. Сам парубок виріс не дуже високим, проте доволі кремезним, жилавим. Мав він широкі плечі, грубі руки і доволі гнучкий стан, що свідчило про те, що Левченко був не лише сильним, але й спритним у бою. До кінця його козацький образ доповнювали чорні, як смола, вуса.

Біля Південної брами зібралася вся уманська сотня. Козаки розмовляли з рідними, заспокоювали матерів, дівчат, дружин, сестер, обіцяли скоро повернутися. Літні чоловіки стояли поруч. Усі прийшли прощатися, адже сотня виступала в похід. У повітрі пахло дощем і розлукою.

Трохи осторонь тримався сотник. Він сидів на коні, кутив люльку і дивився кудись удалечінь. До нього підїхав Левченко.

– Пане сотнику, губернатор підтвердив наказ.
Гонта видихнув черговий клубок диму.

– Тоді гайда! – була коротка відповідь.

Іван круто повернув коня до козаків, крикнув на всі легені:

– Сотня!!!

Козаки нашвидкуруч поцілували своїх рідних, попрощалися і скочили в сідла. Вони вишикувалися по четверо обличчям до брами.

– Виступаємо!

Козаки приострожили коней і жваво виїхали з міста.

– Пісню! – ревноу знову молодий осавул.

Засвистали козаченьки в похід сполуночі,
Заплакала Марусенька свої ясні очі...

Богуслав. Кілька місяців пізніше

На зміну сухій погоді прийшли дощі. Після літньої спеки земля вимагала осіннього дощику, аби вдосталь напитися і змити із себе пилуку. Хмари густо закутали небо, дощ падав дрібний і набридливий.

Ватага вершників їхала містом, кутаючись у козацькі каптани: чи дощ, чи сніг, а службу нести треба. Першим з-поміж товариства їхав Іван Левченко, пильно оглядаючись по сторонах. Він майже завжди був першим: товариші сприймали його як лідера і його слово завжди було вирішальним. Тро-

хи позаду трималися найближчі друзі – Грицько Гаранджа, Федір Моторний і Петро Борщик. Перші двоє були завзятими козаками – сильними, кмітливими, сміливими в бою. А от Борщик таких здібностей не мав, будучи надто гладким і таким же добродушним.

– Веди до корчми, Іване, бо скоро дуба вріжемо. Клята слота, – скривився Борщик.

– Не можна.

– Ти, Борщику, думай про Сметанку – веселіше буде, – порадив смаглявий Федько Моторний, і товариші вишкірилися: колись у Борщика була дівчина на прізвище Сметана.

– Вже й сам не знаю, про що думати: борщ, сметана, але найперше – чарчина. Зігрітися треба, чорт забирай, бо цілий мокрий, наче щур, – скривився Борщик, калатаючи зубами.

Доля закинула уманських козаків аж сюди. Служба. Пильнуючи пограниччя із Диким Полем, козаки дізналися про великий загін запорожців, що перетнув кордон і розчинився у Чорному лісі.

– Їх треба вислідити, щоби біди не нарobili, – наказав Гонта. – Підеш, Іване?

Звісно, він пішов. Наказ сотника – святе для нього. Взагалі, будучи сиротою, Левченко мав Гонту за рідного батька і за цього чоловіка був готовий без жодного вагання важити хоч сто разів своїм життям. Саме сотник Гонта узяв колись до себе на службу хлопця-сироту: виховав його, виростив,

поставив на ноги, маючи за рідного. Навіть пані сотникова, котра народила Гонті прекрасних донечок, часто дорікала чоловікові, що він чужого хлопця пильнує часом краще за рідних дітей.

– Он, диви, диви, корчма, – показав Борщик на хату край дороги.

– За мною, – скомандував Іван і повернув коня в той бік.

– Оце по-нашому, – зраділи друзяки, однак радість ця була передчасною.

– Подивимося, чи нема когось підозрілого, а тоді поїдемо далі. Найпевніше, вони по ярмарку швендяють.

Козацька служба полягала у тому, щоби відловлювати й нищити всілякий розбійницький люд, котрого у ті часи розвелось дуже багато. Іван розділив для себе розбійників на три частини: панів, харцизів та гайдамаків. Із першими Левченко воював із найбільшим задоволенням, адже це були покидьки, котрі часто заради власної розваги робили іншим людям багато шкоди. Між панами-шляхтичами досить часто виникали суперечки, тож вони часто-густо вирішували їх за допомогою сили: чинили наїзди на сусідські володіння, грабували, палили села і били людей. Інколи пани перевдягалися на гайдамаків, намагаючись відвести вину від себе і свого пана.

А от зі справжніми гайдамаками Іванові, як і іншим козакам з надвірної міліції, зустрічатися не дуже хотілося. Перше, що це були досить небезпечні воїни, а ще – їх дуже під-

тримував місцевий люд, адже гайдамаки відбирали майно в кровопивців-панів і віддавали простим людям. Іванові довелося чути багато розповідей про гайдамацькі подвиги, однак парубок зовсім не захоплювався тими людьми: вони порушували спокій у краї, отже їх треба було гнати звідси поганою мітлою.

– А може, по чарчині встигнемо гахнути? – з надією в голосі запитав Гаранджа.

– Полапаємо гайдамаків – тоді й гахнемо, – коротко відповів Іван.

Козаки повернули до шинку і тут наткнулися на купу людей, що зібралися на подвір'ї корчми, щоб розрахуватися з орендарем за мита, оренди, податки й інші повинності. Тут були й селяни з округи, і міські ремісники, і навіть служителі православної церкви. Усі вони щось були винні орендареві: або жили на його землі, або працювали його реманентом, або торгували на його ринку, або й самі душею і тілом належали йому.

Сам орендар, єврей на ім'я Аврамко, сидів під накриттям даху за маленьким столом, листав свою книгу, щось записував акуратно, перераховував.

– Тут ще волове не заплачено за осінь, – відірвавши очі від книги, мовив орендар дебелимому хлопцу.

– Так поздыхали ж мої воли, за віщо платити?

Орендар подивився на нього:

– Чим будеш лан обробляти?

– Чорт його знає.

– Можу тобі дати пару волів. Навесні порахуємося, щось віддаси з урожаю, решту – відпрацюєш.

Хлоп хмикнув:

– Нащо мені, пане, ті воли: і так годувати нічим! Усе вже віддав, голий-босий ходжу.

Аврамко ще пильніше поглянув на нього.

– То я ще тобі винен, що ти такий господар нікудишній? Навіщо тобі взагалі то поле, якщо ти його обробити не можеш? Заберу в тебе, а ти, щоб не здох з голоду, на фільварку в мене робити будеш.

Хлоп вирячився.

– Та що ви, пане, у мене ж діти дрібні!

– І дітям також роботу знайдемо. Іди. Підходь наступний і кажи прізвисько! – гукнув орендар до черги.

Козаки стали мимовільними свідками цієї розмови. Орендар раптом зауважив їх, встав, поклонився.

– Вельможне панство, прошу не затримуватись, прошу, прошу. Заходьте до господи. Гей, гевали, розступіться, дайте вельможним панам дорогу.

– Ніколи нам, – відповів Левченко і почав розглядатися навколо, а тоді зазирнув у корчму: там лише пиячили жовніри. Надворі також нікого не було, тільки якийсь хлоп носив дрова і складав під повіткою: певно, наймит.

– Тут їх нема, – впевнено мовив Левченко до своїх.

– Диви, диви, як поганець обдирає людей, – натомість промовив Гаранджа, кидаючи погляд у бік Аврамка. – Так і руки чешуться дати в пику, а ті всі папери порвати до дідьчої мамми.

– Пішли, – коротко наказав Левченко і першим рушив до свого коня.

Аврамко, провівши козаків очима, покликав наступного.

– У мене все заплачено, панщина відроблена. Чого мене закликали? – відразу обурився господар.

– Прибутку не даєш.

– Що? – не второпав чоловік.

– Горілки, кажу, не купуєш. Чи ж ти не знаєш, гевале, що кожен посполитий мусить купити в державній корчмі горілку, аби дати прибуток державі?!

– Так корчма ж твоя, а не державна, – розвів руками хлоп.

Аврамко аж спаленів:

– Та що ти розумієшся, хамів сину! Не тобі, неграмотному, мене вчити.

– Чого ж неграмотний? – хлоп попався на диво впертий. – Письменний я! І горілки твоєї купувати не буду: водою замудто розбавляєш!

Орендар почервонів.

– Ах он воно що. Грамотний. Ви чули, панове, грамотний тут знайшовся!

На цей заклик із корчми вийшли жовніри, потираючи руки. Було їх четверо.

– Ти?

Чоловік вирішив стояти на своєму.

– У мене все сплачено, все відроблено...

– Ти вельми грамотний, лайдаку? – жовніри його оточили загрозливо.

– Я не лайдак, у мене все сплачено...

Однак слів більше не було, а пішов удар кулаком у лице: господар упав, зойкнувши, і зляпався за обличчя. Пішли нові удари – чобітьми. Дехто із чоловіків та жінок спробували заступитися, підняли гвалт, однак проти озброєних списами, шаблями та мушкетами жовнірів виступати було годі. Так, люди гукали і погрожували карою Божою, однак розпашілих жовнірів це стримувало не надто сильно.

– Гайдамаків на вас нема! – раптом крикнула із серцем якась молодиця.

– Є гайдамаки!

Цей вигук почувся десь позаду – і жовніри оглянулися. Перед ними стояв наймит у шапці та подертій свиті, котрий щойно носив дрова.

– Відпустіть чоловіка!

Один із жовнірів пішов на нього.

– А як же ти, пся крев, посмів рот свій від...

У відповідь пішов удар. Отримавши по писку, жовнір відлетів і гепнув на землю просто під ноги своїх. Жовніри оторопіли й почали хапатися за зброю, але наймит також не дрімав: спочатку скинув шапку, показуючи свій запорозький

оселедець, а тоді й свита полетіла додолу. Під тією драною свитиною у козака був пояс, а на ньому пістолі, ніж та шабля.

– Бачу, хлопці, не хочете по-доброму.

Козак вихопив шаблю і почав нею рубати. Жовніри і не спам'яталися, як запорожець покалічив їх і вивів з бою. Тримаючись за свої рани, жовніри рачкували подалі від козака, остерігаючись, аби не порубав їх на капусту. Люди заніміли, коли ж запорожець пішов до орендаря, всі раптом відскочили, даючи йому дорогу. Аврамко зблід.

– Погано чиниш, іродів сину, отак людей обдираючи. І не думай брехати: я тут уже довгенько кручуся і все бачу. Що ті люди тобі завинили?

– Нічого! Зовсім нічого, – не маю до них жодного нічого! – лопотів язиком переляканий орендар.

Запорожець нагнувся над ним, зазираючи в очі.

– Я зовуся Іван Бондаренко, зтямив, орендарю! Якщо хтось із цих людей скаже мені, що ти непомірно їх обдираєш, на панщину гониш несправедливо чи іншу наругу твориш над ними, – прийду. І тоді начувайся, лихварю, бо від гніву гайдамацького тебе ніхто не сховає!

Сказавши це, Бондаренко свиснув – прибіг карий коник. Не стаючи в стремено, запорожець вскочив йому на спину, ще раз поглянув на Аврамка, а тоді погнав геть від корчми.

Кілька днів пізніше

Коні пішли кроком, мнучи траву та засохлий полин. Розчервонілі за цілий час дороги козаки скинули шапки з голів, повитирали піт. Надворі було досить тепло, хоч і прийшла уже осінь. Сонечко пригрівало, повсюди літало павутиння. Пахло свіжою землею – десь недалеко звідси орали селяни. Вітерець бігав по полі, прохолоджаючи козаків.

– Де ж подівся цей клятий харцизяк? – говорив позаду Івана Федір із досадою у голосі.

– Він не харциз – запорожець. Це, брате, різне, – поправив Гаранджа.

– Правду кажуть, що ці запорожці з чортом знаються – немов у воду канув.

– І жовнірів покремсав... Один – чотирьох. Як ти кажеш, Іване, його звали?

– Бондаренко, – відповів Іван, пильно оглядаючи степ.

– Отож-бо.

Чота уманських козаків, що складалася із дванадцяти чоловіків, пішла навздогін за Іваном Бондаренком – запорожцем, що напав у Богуславі на жовнірів і потнув їх добряче шаблею. Хитрий гайдамака уже вкотре вислизає з їхніх рук – і це Левченкові починає не подобатися. Осавул зупинився серед степу і почав оглядатися: дорога пішла поміж лісом і хуторами: кудю ж гайнув невловимий Бондаренко?

– Що скажете, товариство? – запитав поради у друзів.

– До лісу йти годі, – тут же озвався Борщик. – Темніє.

– Еге ж! До людей треба добиратися. Попитаємо, що і як,

а заодно й повечеряти можна, – погодився Федір.

Чогось у Левченка крутилася у голові думка, що Бондаренко також не подався в ліси...

Село вже показалося перед очима, тож козаки полегше-но зітхнули – нарешті людська оселя замість темного лісу та безлюдного степу. Втома з далекої дороги написана на їхніх обличчях; одяг – у дорожній куряві, навіть коні форкали раз у раз і крутили головами – знак неабиякої втоми.

Іван привстав у стременах, розглянувся навкруги: степ був безлюдний, лише вдалині виднівся гурток плугатарів, що доорювали ниву. Трава в полі пожовкла; зілля зсохло і не пахло уже так, як навесні. Не було чути співів степового птаства, ні свисту бабаків. З неба чулися крики запізнилої зграї диких гусей, що летіли на південь.

Левченко поглянув на сонце – було вже далеко за обід. Треба квапитися – дні тепер короткі. Ось уже і степ до зими приготувався, і люди урожай з поля позвозили та закінчують сіяти озимину.

А з села долинали звуки музики.

– Десь весілля або танці. Приїдемо – гайда зразу гуляти! – завзято мовив Федір Моторний.

– Ти що, мало нагулявся з харцизяками на Чорному шля-

ху? То зараз іще з Бондаренком погуляємо, – Іван втомлено подивився на товариша. Той у відповідь посміхнувся:

– Так не я ж танцював – моя шабля!

Чим ближче козаки доїжджали до села, тим виразніше чулася музика.

– Ніби в отому кутку грають.

– Гайда туди, може, заодно Петра нашого оженимо, а то щось він засидівся... – спробував підколоти Федір.

– Тут оженишся, як по півроку дівчини не бачиш. Така в нас служба козацька-собацька.

Чота козаків уже неквапом в'їхала у село, минула церкву і рушила до того кутка, звідки чулася музика.

– А я, хлопці, ще женитися не хочу. Не по мені це, – пристав до розмови Гаранджа.

– Легко тобі говорити: у тебе дівка у кожному селі. Та не смійся, знайдеться ще така, що заарканить тебе, як норовистого жеребця, – вигукнув Федір.

Стемніло. Козаки зупинилися перед одним подвір'ям: саме тут так плакала скрипка, заливалися сміхом цимбали, а бубен бив так, що аж в голові все підстрибувало, а ноги самі кидалися в танок. Тин і хвіртка були прикрашені, з хати било яскраве світло. Петро під'їхав упритул до брами, товариші відстали трохи. Кінь ворушив ніздрями, задирав голову – почув інших коней, однак музика, співи, вигуки спантеличили тварину. Петро уважно роздивився і таки вгледів: осідланий карий кінь стояв перед стодолюю, хрупаючи сіно.

Зазвичай, гості на весілля або йдуть пішки, або їдуть на возах – верхи рідко хто прибуває.

– Як же ти, п'яний, додому верхи поїдеш? – запитав Левченко сам себе, а тоді спішився. – Оточити подвір'я! Мушкети – напоготові! Гаранджа і Моторний – за мною.

Людей був повен двір: так і розсілися тут на широких лавах за дубовими столами. Музики перестали грати і пиячили вже разом зі всіма. Гості говорили голосно: парубки реготали, а дівчата співали пісню про дівчину-сироту, яка віддавалася такому ж сироті, і їм вже з наступного дня після весілля разом прийдеться боротися зі злиднями й долею. Старі баби мовчки слухали, згадуючи свою молодість.

Нараз всі притихли: на подвір'я завітало троє панських козаків, а решта лишилися ззовні. Навіть пісня дівоча урвалася.

Левченкові було трохи незручно вдиратися отак на чуже свято, однак він, нарешті, мусив упіймати того Бондаренка або хоч подивитися на нього.

Зі столу підвелися наречені, стали перед козаками, поклонилися.

– Ласкаво просимо на наше весілля. Не погребуйте хлібом-сіллю.

Левченко скинув шапку.

– Вибачте нам, люди добрі. Ми лише подивимося тут – і відразу собі підемо!

– Але ж просимо вас, сідайте, спочиньте собі з дороги, чарочку випийте за щастя молодят, – підійшов старший дядько, напевно, батько одного з молодих. Він узяв козаків за руки і повів за стіл. – Прошу, не погребуйте.

Федір із Грицьком переглянулися і пішли за дядьком. Левченко став уважно оглядати людей за столами і раптом побачив того, кого шукав: за сусіднім столом сидів чоловік із довгим запорозьким оселедцем. Не думаючи, Левченко пішов до нього і став навпроти. Люди припинили в передчутті чогось поганого, а сам запорожець продовжував спокійно уплітати весільну ковбасу, огірки і сало.

– Ну, здоров, Бондаренку, – привітався Іван.

– Здоров, – відповів запорожець, набираючи ложкою галушки і навіть не дивлячись на співрозмовника. – Сідай отут, нехай не висить...

Левченко ковзнув поглядом по Бондаренкові – на перший погляд був неозброєний, роками був трохи старшим за Івана. Широкоплечий, із крутою бичачою шиєю і жиливими руками.

Козак сів на лаву навпроти, не спускаючи погляд з Бондаренка, котрий продовжував їсти.

– Сам звідси підеш, чи волочити доведеться? – запитав Левченко.

Запорожець вперше поглянув на нього, а тоді взявся рукою за сулію з горілкою, почав наливати: спершу Левченкові, потім – собі.

– Давай. Щоб лихо оминало цю хату.

Бондаренко випив одним духом, Левченко ж навіть не доторкнувся до своєї чарки.

– Гребуєш? Отакі то ви, панські козаки. Попихачі. Із бра-
том уже й випити годі, а панків-ляшків у дупу цілуєте, – мо-
вив Бондаренко, закусуючи галушкою.

– За щастя молодих – вип’ю, – погодився Левченко і хиль-
нув одним духом.

– Та ти закусуй, закусуй, пан тобі таких галушок не зва-
рить... Пан тільки березовою кашею годує, що після неї сра-
ка три дні пече.

– Годі блазнювати, – перервав мову запорожця Левчен-
ко. – Ходи з нами по-доброму.

Тим часом до Івана підійшли його товариші і стали поза-
ду. Бондаренко проковтнув галушку, тоді кинув спересердя
ложку.

– Навіть поїсти по-людськи не дадуть! І що ви за люди?!
Ніби й земля нас одна породила, ніби й колискову мати одну
співала, а рідного брата у ложці води втопити хоче...

– Гайдамака мені не брат...

– А хто ж? Лях? Пан? Певно, й самі до шляхетства пнете-
ся: там земелька, кріпаки...

– Нам воєвода дав шаблю, аби ми людей захищали, – про-
хрипів Левченко, котрого зухвалий тон запорожця уже по-
чав виводити з рівноваги.

– То чого ж ви тих посполитих не захистили у Богуславі,

котрих орендар обдирав, а жовніри до смерті забивали? Ех, не тим ви служите, хлопці, не тим руку цілуєте...

Раптом Бондаренко вдихнув на повні легені і затяг:

Ой у лузі та й ще при березі
Червона калина.
Спородила молода дівчина
Хоро... хорошого сина.

Люди підтримали – і скоро пісня полинула над селом:

Було б тобі, моя рідна мати,
Отих брів не давати.
Було б тобі, моя рідна мати,
Щастя, щастя, долю й дати.

Доспівавши, запорожець знову взявся за сулію, налив собі, а тоді потягнувся й до чарки Левченка, однак осавул схопив його за руку.

– Досить вже того. Вставай!

Бондаренко побагровів, їх погляди схрестилися. Левченко враз відчув небезпеку, однак запорожець нічого зробити не встиг: втрутився один з весільних дядьків:

– А чого ж ви, хлопці, присікалися до чоловіка? Сидить собі – і хліб споживає...

– Атож, – погодилася котрась із жінок. – Відчепіться від нього!

Іван відпустив руку Бондаренка, підвівся. Гості також повставали і посунули на козаків.

– Люди добрі, – гукнув Левченко. – Цей чоловік – запорожець і гайдамака Іван Бондаренко!

– То й що! – почулося у відповідь.

– Який же він гайдамака? Кого він вбив, кого зарівав?

– Он, сусідська шляхта села палить, тож ідіть їх лапайте!

– А титаря?! Титаря мліївського як закатували сволюцюги?! І хто за це відповів?

– Пани обдирають нас, а гайдамаки – помагають, тож і ми за них станемо!

– Не дамо!!!

Люди заговорили враз в один голос, тому Левченко зрозумів, що сперечатися з ними годі. Гаранджа поплескав товариша по плечу.

– Це не той, брате, Бондаренко, котрого ми шукаємо. Тамтой – харциз і розбійник, а цей оно – добродій. Краще нам іти звідси.

– Еге ж, – підтримав Федір. – Не будемо людям псувати свято.

Левченко поглянув на запорожця, що спокійно продовжував сидіти за столом.

– Ще побачимося.

Розділ 2

У той час українські землі були поділені між Польщею та Російською імперією по річці Дніпро. На початку вісімнадцятого століття після численних воєн, міжусобиць і татарських набігів Правобережна Україна, що належала до Польщі, нагадувала пустелю. Проте, військові завірюхи по trochu затихли і край знову почав оживати. Сприяли цьому магнатські роди Потоцьких, Яблоновських, Любомирських, Радзивіллів, Чарторийських, котрі загарбали собі цю землю та заходилися скликати осадників, обіцяючи їм різні вигоди та пільги.

Знову зацвіли сади, заколосилися ниви. Магнати надбали великі добра на праці людей, з кожним роком на осадників ішли все нові й нові утиски і повинності. Пани швидко забули обіцянки, помаленьку почали перетворювати вільних осадників, козаків, на своїх підданих. Крім класового й національного гніту, почалися ще й релігійні репресії: поляки стали насильно навертати православні церкви і монастирі в уніатство, переслідувати священників. У відповідь селяни тікали загонами в ліси, озброювалися і мстили своїм кривдникам. Таких месників називали гайдамаками. Перша половина вісімнадцятого століття так і пройшла, освічена вогнищами гайдамацьких пожарищ, котрі то пригасали, то з новою силою розгоралися знову.

На Лівобережній Україні, що входила до складу Російської імперії, населення також перебувало під тяжким гнітом поміщиків. Уряд цариці Катерини II знищив останки козацького устрою, ліквідувавши Гетьманщину, а вільних козаків перетворив на безправних кріпаків.

Тривала збройна боротьба, але сили були нерівні. Люди з надією поглядали на південь, у бік запорозького степу, де було останнє гніздо волі – Запорізька Січ.

Петербург. Осінь 1767 року

Російська імператриця Катерина Друга сиділа у широкому кріслі «дубового» кабінету. Холодний вітер із затоки сильними поривами кидав у вікна палацу грубі краплі дощу. Надворі було сіро. У таку погоду холод немов прошивав тіло її величності і вона куталася у свою хутряну накидку.

Катерина задумалася. Вмокнувши перо в чорнило, вона тримала його над білим папером, розмірковуючи над тим, що повинна написати. Тоді вмокнула ще раз, але перо знову зависло над папером, вагаючись. В середині кабінету було тихо, лише чулося потріскування свічок у золоченому підсвічнику.

Імператриця аж стрепенулася, коли двері голосно відчинилися і в кабінет увійшов молодий чоловік, багато одягнений, – двірцевий франт, улюбленець жінок, а за сумісництвом її фаворит – пан Григорій.

– Я рада вас бачити, Грішо. В останній час ви не занадто балуєте увагою свою імператрицю.

Григорій нагнувся перед її величністю, узяв руку і гаряче припав до неї губами. Тоді ще раз, але вже вище долоні, тоді ще раз.

– Годі вам, Грішо, – її величність посміхнулася й легенько звільнила свою руку. – Зараз у мене зовсім немає часу. Мушу написати листа.

– Справді?

– Королю Речі Посполитої Станіславу-Августу Понятовському, – пояснила імператриця.

– Чудово, – випалив Григорій. – А я все життя думав, що царські особи власноручно пишуть тільки любовні листи. Чи може раптово помер ваш секретар?

Він відійшов від імператриці, повернувся до вікна й почав дивлятися у сірий петербурзький день. Катерина дивилася йому у спину, посміхалася.

– Ви ревнуєте, господін граф?

– Ні, ваша величносте.

Справа була у тому, що Станіслав Понятовський, який раніше жив у Петербурзі, був коханцем Катерини Другої, чи, як тоді говорили, фаворитом. Саме завдяки підтримці її величності честолюбивий шляхтич і став польським королем.

– І добре робите, Григорію, бо цей лист суцього політичний. – Катерина знову повернулася до стола. – У скорому часі відбудеться у Варшаві сейм. Там буде розглядатися пи-

тання про православну і протестантську віру на території Речі Посполитої. Ми мусимо заступитися за православних хоч би для того, щоби не опустився престиж держави. Європа подумає, що ми слабкі, якщо не можемо захистити своїх одновірців.

– Тоді, ваша величносте, я від імені російського дворянства наполягаю на тому, аби лист був написаний у виключно строгому стилі. Ми повинні вимагати, а не просити. Понятівський, надіюся, пам'ятає, що саме при нашій підтримці він зійшов на польський престол, тому хай буде добрий, та вдержить своїх магнатів. А інакше навіщо нам військо, гармати. Росія зможе заступитися за своїх одновірців і відстояти своє ім'я! – раптом запалився патріотичним настроєм Григорій. Подумавши трохи, додав:

– Ваша величносте, смію дати вам пораду. Якщо сейм таки не прийме пунктів нашого договору, а це так і буде, бо магнати, пробачте, плювати хотіли на короля і його закони, нам потрібно вводити війська на правий берег Дніпра.

Імператриця знову посміхнулася, примирливо простягнула своєму улюбленцю руку. Той узяв її долоню.

– Грішо, я не хочу ні з ким сваритися, ні з поляками, ні з європейськими дворами. Я лише хочу, щоби в державі був мир та спокій, щоби розвивалася торгівля, ремесла, культура, щоби менше було усіх цих інтриг, заколотів.

Ці слова її величність сказала душевно і ніби якось втомлено. Григорій привстав на одне коліно, знову поцілував ру-

ку імператриці.

– Ваша величносте, але ж ми говоримо про Малоросію. В одному цьому слові лише скільки достатку. Саме слово смакує і пахне, як свіжий житній хліб, витягнений з печі, відчуваєте?

Імператриця поглянула на свого фаворита.

– Ех, Григорію-Григорію, і хто ж це вас постійно надоумлює на такі мислі?

– Ніхто. Я здатен самостійно мислити і мої слова походять від щирого серця. Я – офіцер, і я звик говорити те, що думаю, і не буду мовчати, коли справи стосуються блага матушки Росії.

Скидалося на те, що фаворит образився. Він встав. Катерині знову потрібно було щось придумати, аби повернути його прихильність. Вона піднялася з крісла.

– Ходімо зі мною, хочу вам щось показати.

Її величність пішла до сусідньої кімнати, граф нехотя по-сунув за нею.

Посередині кімнати стояло не то крісло, подібне на трон, не то трон, подібний на крісло: було воно розміром з дитяче кріселко, але зроблене у вигляді трону.

– Ваша величносте, що це?

– Це мій подарунок польському королю. Збираюся його вислати разом з листом, – посміхнулася імператриця. Григорій зацікавився. Підійшов ближче, почав розглядати. Раптом він підняв кришечку, що була прироблена у сидущі

крісла. Усередині була приставлена нічна ваза.

Графу аж сльози на очі вийшли, так він зареготав.

– Дійсно, ваша величносте, цей подарунок буде достойний польського короля. Ой, потішили ви мене, матінко.

Григорій, все ще підсміховуючись, пішов до виходу.

– Ви мене покидаєте, графе?

– На жаль, так. Мене чекають друзі, з якими я сьогодні маю розіграти кілька партій у більярд.

– Цікаво, і хто ж ці ваші друзі, заради яких ви готові покинути свою імператрицю?

– Один князь, один граф, один генерал, один прокурор, один губернатор, – скоромовкою сказав Григорій, незважаючи на те, що Катерина хотіла, аби він залишився.

– Маю надію, ви зволите ввечері провідати мене у моїх покоях і допоможете скоротати самотність?

– Не знаю, ваша величносте, партія може затягнутися, а моя честь не дозволить мені покинути товариство посеред гри.

– Облиште, Григорію, – посміхнулася Катерина. – Невже ваші нові друзі важливіші для вас, ніж я. І чи не вони це часом намовляють вас проти польського короля. Та, як би там не було, ви придворний, і маєте деякі обов'язки перед своєю імператрицею.

Фаворит «відвісив» її величності глибокий поклін, ще раз поцілував руку й вийшов з кімнати.

В одному з кабінетів палацу зібралися п'ятеро чоловіків.

Хоч у кабінеті були зручні дивани, проте ці панове залишалися стояти, переступаючи з ноги на ногу. Щось дуже тихо перемовлялися – в кабінеті витав дух чималого напруження. Одягнені хто у багатий світський одяг, хто в розкішний мундир, мали державні відзнаки найвищого рівня. Їхні обличчя були зосереджені, всі ніби на щось чекали.

Темні густі штори повністю закривали вікна. Посередині стояв великий більярдний стіл, що займав основну частину приміщення. Його добре освічували два канделябри, які висіли над ним. Шари були уже розкладені у відповідному порядку, гравці тримали у руках кії.

Двері кабінету відчинилися і всередину увійшов фаворит – пан Григорій.

– Прошу мене вибачити за запізнення, панове, мене затримала імператриця.

– Ми на вас чекали. Тепер, гадаю, можемо починати, Григорію Григоровичу... – Князь надав фавориту право першому розбивати шари.

– Прекрасно, – відповів той, беручи у руки більярдний кий.

Він розбив вдало – відразу два шари закотилися у лузи.

– Як здоров'я матінки-імператриці? – запитав князь.

– Вашими молитвами, панове, – відповів фаворит, обходячи стіл з другого боку. – Її величність вся у справах.

– Я впевнений, що ці справи прямо стосуються майбутнього варшавського сейму. Не бажаєте поділитися з нами

планами її величності, пане Григорій?

Фаворит зігнувся над столом, ударив по одному з шарів – цей удар також виявився влучним. У кабінеті запала напружена мовчанка. Взагалі, з появою пана Григорія всі присутні звернули свої погляди на нього, ніби саме він міг розсіяти ту напруженість, яка панували тут досі і апогей якої саме наступив. З фаворитом імператриці, який мав завжди доступ до її покоїв і який деякою мірою міг впливати на її рішення, були пов'язані надії цих панів. Саме заради Григорія організовувалися довгі партії в більярд або в карти, влаштовувалися бали, карнавали, полювання та інші веселості, які так полюбляв фаворит. При таких okazіях від нього можна було почути багато цікавого. В свою чергу пан Григорій як губка втягував у себе «мудрі ідеї» своїх друзів, запалювався ними і неодмінно від свого імені вкладав їх у вуха імператриці.

– Її величність каже, що нашим обов'язком є заступитися за православних на Правобережжі Дніпра. А на мою думку, треба піти і польським магнатам надавати по руках, а короля їхнього відтягати за вуха, – відповів фаворит, знову зігнувшись над столом. Присутні багатозначно переглянулися. Навіть крізь п'яному можна було побачити посмішку, яка з'явилась на обличчі князя.

– Устами фаворита матушки глаголить істина, – сказав він.

Усі присутні, крім самого фаворита, його зрозуміли. А той тим часом закотив наступний шар у лузу.

– Отже, її величність має намір виступити проти поляків, – сказав губернатор.

– Не проти поляків, а проти магнатів, які своєю волею і виступають проти короля, – поправив арокурор. – Так чи інакше, а землі Правобережжя треба буде брати під свій контроль.

– Це правда. Тамтешні православні сплять і бачать себе під протекторатом цариці-матінки. Малоросію треба об'єднати під нашою рукою, – це вже обізвався граф.

Фаворит тим часом продовжував успішно заганяти шари у лузи. Було таке враження, що він і не дослуховується до розмови.

– Але ми не можемо ввести війська на Правобережжя. Тоді ми посваримося не тільки з поляками, але і з Австрією, Пруссією, не говорячи вже про турків, – зауважив губернатор. У графа ніби вже була готова відповідь:

– Ми не можемо ввести війська у мирний час. Але якщо ситуація у наших сусідів поляків буде настільки напружена, що вийде з берегів, наче повинь навесні, ми змушені будемо перейти Дніпро для того, щоб захистити свої кордони. Ну, і, звісно, сам король польський має попросити нашої допомоги. За це жодна країна світу не зможе нас звинуватити.

На деякий час знову запала мовчанка. Усі співбесідники гарячково думали. Заговорив князь.

– Скоро буде сейм. Офіційно на ньому ми будемо захищати православних, їх права. Мусимо заключити такий трактат

з поляками, щоби спровокувати магнатів на заколот проти короля. Він попросить допомоги, тоді ми сміливо зможемо ввести війська на Правобережжя, ніби для наведення порядку, а самі окупуємо ці землі.

Усі присутні тут, а особливо князь, чудово розуміли, яку роль у житті кожного з них може відіграти комбінація, яку зараз можна розіграти на польській шахівниці. Король Станіслав, як і декілька його попередників, зробив спробу урізати права магнатів, які по суті керували державою. До цього його спонукала цариця Катерина, яка і «підсадила» його на престол. Проте магнати не здавалися. Назрівав конфлікт. Якщо магнатів дотиснути, а вони, як пружина, почнуть випрямлятися, підійматися, вставати, король не витримає, злякається і покличе на допомогу Катерину, а та введе війська.

Звичайно, Європа і Туреччина стануть дибки. Окупація, можливо, і не буде довгою, але Росія за цей час встигне взяти участь у перерозподілі майна, землі, урядових посад, російські дворяни заведуть родинні стосунки з польськими магнатами. Імперія виграє немало, не кажучи вже про кожного з цих панів, які зібралися тут. Хоча про особисті інтереси не було прийнято говорити вголос, бо, як відомо, на Сибіру багатства були ні до чого.

Останнім цвяхом, забитим у труну магнатського самоуправства, мав бути трактат, винесений на сейм. У його статтях права православних зрівнювалися з правами католи-

ків. Споконвіку у шляхетській Польщі католицька віра була панівною, на ній трималися шляхетські вольності і ніхто й ніколи не смів замахнутися на це. Тепер це мало спровокувати бунт, справжню шляхетську бурю.

Нарешті вступив у розмову і генерал:

– Дозвольте запевнити панство, що армія її величності цариці-матінки готова кинутися в бій з ворогами на перший заклик імператриці. Ми за лічені дні зможемо змести опір повстанців і захопити Правобережжя.

Всі знову притихли, лише було чути, як черговий шар після удару фаворита покотився по столі і упав у лузу.

– Чудовий удар, чи не так, панове?

Його не чули.

– Панове, ми не передбачили одного, – встряв у розмову прокурор. – А якщо тамтешні мужики, з наступом наших військ, ударять їм у спину. Якщо православні захочуть лишитися з поляками, налякавшись нас. Ото був би скандал: проти нас виступили ті, кого ми прийшли захищати!

Князь замислився.

– Навряд, але все може статися. Ті черкаси – люди буйні. Думаю, щоб забезпечитися, пошлемо їм грамоту. Пообіцяємо свободу, підтримку, ще щось...

Тут у розмову вступив граф.

– Осмілюся запропонувати достойного кандидата, якому можна вручити грамоту і який розповсюдить її серед там-

тешнього населення. Це ігумен одного православного монастиря на пограниччі. Звичайно, війська за собою він не поведе, але ті розбійники його дуже поважають. Він уже кілька років добивається рівноправ'я православних з католиками. Шляхта давно уже полює за ним, монастир кілька разів піддавався наїздам, але ігумен ніяк не може заспокоїтися. Два роки тому він був у Петербурзі. Її величність приймала й відпускала його з великими почестями.

На більярдному столі залишилося зовсім мало шарів після того, як фаворит закотив у лузу ще один. Склалося враження, що Григорію було байдуже до розмови своїх товаришів, та раптом він встряв у дискусію:

– Імператриця ніколи не видасть грамоти для чужого народу. Це суперечить всім мирним договорам і трактатам. Крім того цей ігумен вважається там політичним злочинцем.

Присутні переглянулися. Губернатор знайшовся першим.

– Але ж на цій грамоті не обов'язково повинна стояти печатка чи підпис її величності. Тамтешнім малоросам і того вистачить, а ми, у разі якого скандалу, зможемо усе заперечити. Так, мовляв, і так, ігумен усе вигadaв.

– А для більшого ефекту грамоту можна вилити з золота або викарбувати золотими буквами. Тоді мужики повірять, що її справді видала імператриця. – Губернатора підтримав граф.

Усім це сподобалося.

– Добре, – заговорив князь, – задум хороший. Отже під-

сумуємо. На майбутньому варшавському сеймі наш посол має активно захищати права православного населення, тиснути на короля і на сейм, щоб прийняти трактат, який спровокує магнате́рію і вище католицьке духовенство. Озлоблені магнати почнуть бунтувати, своєволити. Король Понятовський попросить у її величності допомоги і ми введемо наші війська на Правобережжя. Перед тим пошлемо ігумену з того прикордонного монастиря «золоту грамоту». Він переконає місцеве населення перейти на наш бік. Якщо все пройде добре, то ми візьмемо під свій вплив велику територію Правобережжя. Коли ні – зможемо легко викрутитися, вмити руки. По-моєму, план чудовий.

– Згідний з вами, ваша світлосте, – погодився прокурор. – Залишається тільки узгодити деякі дрібниці.

– Які саме? – спитав князь.

– Хто, де і коли передасть ігумену ту грамоту?

– А просто у Варшаві...

Тим часом фаворит закотив останній шар.

– Здається, панове, я виграв.

Князь посміхнувся.

– А мені здається – ми скоро усі виграємо. Для цього у нас є усі засоби: гроші, влада, військо. Правобережжя має бути наше, а тамтешні православні мають опинитися під нашим крилом, жити і трудитися для слави Російської держави.

На якусь мить запала мовчанка, проте її порушив фаворит.

– Ми не обговорили найважливішого. Внаслідок цієї комбінації у наших руках можуть опинитися величезні земельні наділи Правобережжя й Запоріжжя.

– Запоріжжя? – перепитав прокурор.

– Так, а що? Як будемо вже на польській Україні, то за одно вже й ліквідуємо Запоріжжя.

– На якій підставі? – не второпав сам князь.

– Підстав може бути вдосталь, якщо тільки захотіти – хто може стримати російського ведмедя?

Про це ще ніхто з присутніх не думав, та ідея їм сподобалася.

– Можна спробувати, – мовив князь.

– Отож, – продовжив фаворит. – Якщо у наших руках опиняться такі величезні земельні наділи, то пропоную їх зараз же розділити, щоби уникнути в майбутньому можливих конфронтацій.

Григорій вийняв карту південно-західної Росії, розклав прямо на більярдному столі.

– Я залишаю за собою право на землі ось тут, в районі Вінниці, а також ось від цієї переправи на Дніпрі до острова Хортиці.

Присутні всі як один нагнулися над столом, узявши карту у щільне кільце. Вони навперейми почали тицяти пальцями у розкладений папір і голосно сперечатися.

Остання партія більярду затягнулася до півночі. Розва-

жившись вдосталь, пани почали розходитися. Залишився у більярдній тільки князь...

У той же час фаворит імператриці поспішив до її покоїв, пам'ятаючи свою обіцянку, дану напередодні більярдної партії. Ішов доволі легко і швидко, без ознак втоми, хоч була вже й доволі пізня година. Настрій у пана Григорія був чудовий і це додавало йому сил.

Двері у спальню імператриці були привідчинені і з них на коридор проривалося світло. Значить, її величність ще не спить, а чекає на нього. Ця думка пробудила в ньому апетит – апетит неперевершеного коханця, яким так славився пан Григорій. Адже розмова у більярдній так збентежила його душу, що наміру просто упасти на подушку й заснути він цієї ночі явно не мав.

Григорій відчинив двері в кімнату і бадьорим кроком пішов до імператриці.

Катерина все ще читала при слабому світлі двох канделябрів, сидячи на кріслі, поруч із розлогим, уже розстеленим ліжком.

Григорій пристрасно впав навколішки перед її величністю, почав цілувати руки.

– Благаю вас, ваша величносте, не читайте при такому слабкому освітленні, це може зіпсувати ваш зір.

Вона почала гладити його по перуці.

– А що ж мені ще робити: той, кого я так чекала, все не

йшов і не йшов...

Григорій відкинув книжку, підхопив Катерину на руки і поніс на ліжко.

Вони лежали на шовках втомлені і голі. Катерина накрилася покривалом, а Григорій так і лежав собі, не соромлячись своєї оголеної натури, закривши руки за голову.

– Грішо, – почала імператриця. – Я знаю, з ким ви грали в більярд і про що говорили.

Він подивився на неї.

– Давно відомо, що тут стіни мають слонячі вуха. І що, ви хочете мене покарати? Тоді вперед, але я все одно не відступлюся від своїх переконань...

– Григорію, я ж знаю, що ви ніколи не зробите мені шкоди, але мені так страшно, так страшно.

Граф сів у ліжку, повернувся до своєї коханої.

– Клянуся: ніколи не заподію вам зла, ваша величносте, ніколи не поступлю всупереч інтересів держави. Зрозумійте, ваша величносте, ми придумали план, який нам багато чого дає, але в разі провалу якого нам нічого не загрожує. Мало-росія має бути в наших руках!

Вони дивилися одне на одного, нарешті Катерина посміхнулася.

– Я вірю вам.

– О, благословенна та мить! – викрикнув Григорій. – Скажіть, ваша величносте, як я можу вам віддячити?!

– Обіцяйте, Григорію, що ніколи не перестанете любити мене.

– О, клянуся небесами, я любитиму тебе!

При тих словах він зірвав з неї покривало.

– Грішо, – попросила Катерина, легко намагаючись закрити руками свої пишні груди, але коханець уже з великим жаром припав до неї, цілуючи руки, шию, груди, живіт. Її величність млосно зітхнула в новому передчутті та бажанні.

У любовних утіхах хвилиною проходила ніч. Коханці м'яли своїми голими тілами шовкові простині та подушки, віддаючи один одному себе сповна. Вони не крилися зі своїми криками та стогонами, адже великий палац повністю ковтав усі звуки товстими стінами, а темна петербурзька ніч укривала все густим мороком.

Розділ 3

С. Грузьке, Київщина. Осінь 1767 року

Біленький рушник ліг на стіл. Першим ділом на нього поставили кварту горілки, чарки, а вже потім повикладали глечики й полумиски із закускою. Усе викладалося жваво й весело – присутні голосно розмовляли в передчутті ситного обіду.

Осавул Якименко вирішив накрити стіл на свіжому повітрі, подалі від пилюки, що линула з току, а також від задрісних людських очей. Деньок сьогодні видався погожий: хоч і холоднувато, проте ясно, головне, що на голову не крапає і вітер нічого не перекидає зі столу. Разом із ним до обіду повсідалися куми, свати й інші родичі осавула. Один з них налив у чарки.

– Ну, дай Боже здоров'я.

Випили. Якименко занюхав рукавом, узяв пальцями вареник із глечика, вмокнув у сметану й кинув собі до рота. Тут же у другу руку взяв огірочок.

– Подивлюся, чи не байдикують, – мовив осавул чи то до самого себе, чи до присутніх, підвівся і виглянув з-за рогу стодоли в сторону току.

А там селяни, від малого до великого, молотили. Немов у мурашнику. Люди працювали без перепочинку, раз у раз витираючи рукавами піт, що заливав очі.

Якименко задоволено кркнув і сів на своє місце.

– Давайте, куме, ще по чарчині, і будемо трохи братися за ціпи, – сказав один з родичів, на що осавул відповів:

– Та ви що, куме, в житті такого не було, щоб моя рідня на панщині горбатіла. На то є он, – і він кивнув у бік селян. – Нехай відробляють. Працюють на воеводу, на орендаря, а накину ще один день панщини, нехай і мої лани оброблять, і ваші.

Куми зраділи з такої пропозиції пана осавула, налили ще по одній чарочці.

До току з боку шляху підїхала бричка, запряжена двома кіньми. Зупинилася. З неї хвацько вискочив молодий пан і рушив у їхній бік.

– Я зараз, – мовив Якименко, підвівся і швидким кроком рушив назустріч панові – се був орендар цих земель, молодий, але вже дуже поважний пан Станіслав.

– Доброго здоров'я, пане Стасю! – привітався осавул ще здалека.

– І вам не хворіти, – відповів орендар, підходячи вприпул. – Ось, пане осавул, привіз вам те, що обіцяв: там, у бричці, баклага з вином.

– Якраз впору, пане. Ми саме ось полуднуємо собі трохи. Сідайте з нами!

Орендар швидко закрутив головою.

– Та ні, дякую. У мене, осавуле, буде розмова до вас.

Стась відвів Якименка трохи далі.

– Дивлюся, колос цього року не дуже колосистий.

– Ну що ви, пане орендар. Зерно цього року вродило дай

Боже. Добре наповнимо ваші комори.

Орендар узяв осавула під руку.

– Воно-то так, але пан воєвода хіба мусить усе знати?

Якименко насупив брови.

– Звісно, що мусить. Я на те осавул. Та й пан повинен вправно віддати процент від намолоченого у воєводині комори.

Стась скривився.

– Пане осавул, тихіше. Не кричіть, а лише дайте відповідь у першу чергу собі: який нам резон з того, що нашу працю воєвода пороздає, що її порозкрадають воєводині комірники. Хіба ж ми не знаємо з вами, як воєвода зі своїми найближчими друзями проциндрять марнотратно усе, що ми так тяжко виростили та зібрали? А так і нам щось перепаде за те, що так тяжко наробимося цілий рік. Ось вам і завдаток.

Стась запхав осавулові до кишені златого. Якименко посміхнувся.

– А ви голова, пане Стасю!

– Еге ж. Тут, пане осавул, є ще одна справа. Думаю, ви, як людина практична, мали б нею зацікавитися.

– Слухаю вас...

Стась мить подумав, з чого би то почати, а тоді заговорив:

– Часи зараз настали неспокійні...

– Ви про гайдамаків? Та щось не чути...

– І про гайдамаків, і про сволоту різну, що тиняється лісами, бо працювати не хоче. Та й пани часом шарпаються між собою. А військо ж у нас самі знаєте яке: не так нас захищає, скільки від нього самого захищатися треба. Ні дисципліни, ні порядку – геть жовнірство від рук відбилося... Одним словом, осавуле, мусимо самі подбати за свою безпеку, а воєвода нам у тому допоможе.

– Ви про міліцію козацьку? – живо перепитав Якименко.

– А чого б ні? Кілька десятків хлопів можемо набрати, аби лише кінь та шабля. Інше – від воєводи. Обіцяв, що від повинностей звільнить, та й платню добру дасть...

Очі у Якименка засяяли.

– А й справді: чого б ні. Тільки де нам взяти таких... бойових?

– Дайте спокій, пане осавуле... То лише так, для постраху. Тут скоро багато в кого закінчуються терміни латифундій, тож тих осадників треба буде перевести із козаків у піддані. Самі розумієте, пане осавуле, що вони на таке не підуть, почнуть бунтувати. Для того і будуть козаки, аби таких незадоволених вгомонити.

– Дати в морду, – по-своєму зрозумів осавул. – Ну, це ми вміємо. Головне, щоби гроші вчасно йшли...

Вони пішли назад, ще про щось перемовляючись, нарешті

орендар махнув рукою на прощання і поїхав геть.

Потираючи руки, Якименко повертався до столу: за таку гарну новину можна й хильнути добру чарочку. А що, тепер окрім того, що він, Якименко, є панським прикажчиком, котрий має доступ до панського майна, то ще й буде ротмістром панської корогви надвірних козаків. Іншими словами, у його руках опиняться не лише панські гроші, але й панська озброєна сила.

Перед тим як продовжити обід, осавул ще раз вирішив зазирнути за хлопами. Працювали. Раптом погляд осавула зупинився на старшій жінці, що пересіювала зерно у великому ситі. Бондариха. При згадці про її сина у Якименка завжди йшов мороз поза шкірою.

– Ну нічого... Тепер нехай лише з'явиться тут...

Варшава, лютий 1768 року

Князь був присутній на цьогорічному сеймі, який тягнувся ось уже три місяці від першого його дня. Цього разу він особисто робив доповідь перед сенаторами стоячи. Зал шумів. Маршалок сейму насилу вгамував розбурханих сенаторів, ті посідали на місця, і слово знову надали російському послу.

– Надо совершить в Польше диссидентское дело не для распространения здесь православья или протестантской ве-

ры, а для приобретения ими своей законной партии с правом участия в польском законодательстве, дабы в будущем защитить себя и обезопасить от различных нападений и упреков, и не нуждаться в помощи России...

Проте й цього разу йому не дали договорити. З місця схопився шляхтич, що сидів поруч із Київським воєводою графом Потоцьким.

– Це є brutальне втручання у справи незалежної держави. Я не позва5лям!

За цим викриком почулися наступні.

– Вето, вето, не поважаю!!!

– Тут не Росія, жеби нам наказував тиран. У нас демократія і всім тут вольность!

Маршалкові знову довелося закликати панство до спокою.

– Ну что ж, – заговорив по хвилі Князь. – Раз вельможный сейм не хочет слушать меня – пусть выслушает представителя православного населения Правобережья.

Маршалок запросив доповідника. У залу сейму ввійшов кремезної статури, з густою посивілою бородою чернець – священник. Запала тиша – навіть чути було, як відлунювалися його кроки. У руці він тримав невелику теку. Панотець вийшов до трибуни й став поруч із Князем.

– Назвіться, – попросив маршалок.

– Я ігумен Мотронинського монастиря Мельхіседек Значко-Яворський і буду говорити від імені православної грома-

ди, яка відрядила мене сюди.

Дозвольте, панове, почати з того, що православна віра на території Правобережжя, незважаючи на всякі договори, донині терпить страшні утиски. У цій течії в мене сотні скарг православних шляхтичів, духовенства та простих посполитих на католицьких та уніатських можновладців, які без перестанку та з великою жорстокістю чинять їм кривду, гвалт та розорення. Тут десятки листів від священників, ігуменів та чернечої братії до вельможного сейму. Монастирі й церкви десятками насильно навертають до віри латинської, а в непокірних то забирають майно, а то й взагалі беззаконно громлять... Священиків та мирян б'ють палицями, наче бидло, стрижуть бороди й чуприни. Люди просять створити сеймову комісію, розслідувати безчинства...

Ці палкі слова хороброго ігумена, який не побоявся прийти сюди, у вовче лігво, й кинути вовкам у очі пекучу правду, примусили залу притихнути. Магнати повтягували голови в плечі. Лише граф Потоцький усміхнувся і промовив наче сам до себе: – Який ідіот пустив сюди цього нахабу. От каналія!

Тим часом підхопився один із senatorів, грубо перебив доповідача.

– Гей, панове, кого ви слухаєте! Я сам із тих місць, що й цей підлий брехун. Корчить тут із себе захисника православ'я, а сам є першим помічником і поплічником гайдамаків!

І тут в ігумені пробудилася не чернеча, а козацька натура.

– Сам пан є брехуном і лицеміром. Пане воєводо, хто як не ваші люди приходили до мене з численними ревізіями та перевірками, не раз і не десять робили на наш монастир наїзди, громили майно та знущалися над братією. Чи бачили ви там хоч одного гайдамаку, питаю я вас?

Це питання було адресоване не крикливому шляхтичу, а прямо воєводі. Граф почервонів. Проте у нього були хороші довірені особи:

– Ганьба попу-гайдамаці. Він їздить по цілому краї і закликає народ до непокори.

– За гроші гайдамацькі. Прокляті розбійники й сюди його випроводили. У тюрмі йому місце, а не у священному сеймі!

– Ганьба!

– Зрада!!!

– Геть попа-гайдамаку!!!

Подивившись та послухавши все, що тут відбувалося, Князь тепер розумів своїм великодержавним розумом, від чого цей народ терпить усі біди. Між сенаторами – переважно великими магнатами – ніколи не було взаємної довіри, узгодженості, і кожен тягнув лямку у свій бік, користуючись із того, що влади над ними ніхто не мав. Магнати зневажали короля, а прості люди зневажали й ненавиділи їх усіх разом взятих. У Росії все зовсім по-іншому: мужики свою владу люблять – і правильно роблять...

Такі думки літали в його голові, коли він ішов на зустріч

із деякими сенаторами. Першу спробу прийняти трактат про православну віру магнати провалили, та так, що у вухах досі чується цей лемент «Вето!», «Не позвалям!», «Ганьба!». Бр-р-р. Він навіть головою покрутив, щоб відігнати набридливі думки.

Князь відчинив двері і зайшов у кабінет, сів на чільному місці. Уздовж стола на розкішних кріслах розсілися сенатори впереміжку з російськими дворянами. Усі дивилися на нього.

– Ну що ж, почнемо нашу нараду. І я хочу щоб всі тут присутні усвідомили, що я не відступлюся, що буду тут сидіти і вас буду тримати до тих пір, доки ми не приймемо того трактату, який, нарешті, припинить суперечки між православними і католиками на Правобережжі Дніпра.

Він замовк – і тим скористався один із сенаторів.

– Але ж ви чули, як сейм зреагував на ваш трактат, – це пряме втручання у наші державні справи. Сенатори ніколи на це не погодяться.

Князь подивився на нього.

– Та чув уже, справжню бурю там підняли. Але трактат потрібен, щоб заспокоїти державу. Не забувайте, що ми ваші найближчі сусіди і мусимо бути впевнені, що у вас все спокійно, що не назрівають бунти, авантюри й інше зло. Тому я не хочу більше про це говорити. Я готовий вислухати ваші пропозиції щодо трактату. І прошу вас не забувати, хто підсадив вашого короля на престол і завдяки кому ви все ще

зберігаєте владу, панове сенатори.

Князь переможно окинув оком присутніх, залишився задоволеним. Видно було, що всі зрозуміли його позицію і сперечатися більше ніхто не буде.

Заговорив один з магнатів.

– Княже, безперечно, ви маєте вплив на нас, на короля, але цього мало. Ви ж знаєте, що дома Потоцьких, Яблоновських, духовенство ніколи не пристане на умови трактату, де зрівнюється православ'я з католицькою вірою. А тут ще цей піп-гайдамака з'явився у залі. Це й розлютило магнатерію.

– Заждіть, – не розуміючи, перебив князь. – Мельхіседек – поважна людина.

– Проте його ще знають як поборника уніатства і першого товариша гайдамаків. Він бунтар, закликає хлопів до рокошу, до непокори.

Князь насупився, подзвонив у дзвіночок – тут же ввійшов лакей, поклонився.

– Знайди мені і запроси ігумена Мельхіседєка в мій кабінет. Скажи, що хочу поговорити з ним у четверо очей. Але швидко.

– Ви посилали за мною, княже, – у кімнату ввійшов той самий огрядний чернець. Його довелося чекати півгодини, і це неабияк злило князя. Проте, він не зробив Мельхіседєку будь-яких зауважень, а відразу перейшов до суті.

– Так, панотче. Ми б хотіли вислухати від вас пояснення.

Ви ж, мабуть, знаєте, як ваша поява на сеймі розізлила шляхту. Шановні сенатори звинувачують вас у зв'язках із гайдамаками, у закликах до заколоту навіть. Що ви можете сказати?

Панотець спокійно вислухав князя, також спокійно «тримав» тяжкий його погляд.

– Я, пане, ніколи до бунту не закликав, а лише благав людей об'єднатися навколо віри батьківської. І коли до мене нужденний приходить за допомогою, я не питаю його, чи він гайдамака, чи шляхтич, чи хлоп, бо перед Господом усі рівні. А я все життя своє служив вірі православній і Господу нашому, і допоможи мені, Боже, у тому служінні і дні свої закінчити.

Отець говорив сильно, рішуче й спокійно – так що запитань до нього більше не виникало. Князь замислився. Йому треба була спровадити ігумена назад у монастир, і зараз була якраз слухна нагода. Хоча ні, його треба лишити при собі, а послати когось іншого – молодшого. Князь підійшов до нього впритул, навіть легко обійняв за талію. Заговорив тихо, майже пошепки.

– Я все розумію, це провокація, якою вправно керує Київський воєвода – наш злий ворог, а також група його однодумців. Ці люди мають у своїх руках неабияку силу. Я впевнений у тому, що ні сьогодні, ні навіть через десять років нам із ними не вдасться домовитися. Таким можна тільки зламати хребта...

Мельхіседек уважно його слухав, не зрозуміючи, чого від нього хочуть. Він збирався сюди, щоб давати пояснення, вислуховувати догану, а натомість чує князівське одкровення.

– Не зовсім розумію вас, княже.

Князь заходився знову пояснювати.

– Я дуже ціную роботу, котру ви виконали. Проте я переконаний, що зараз ваша присутність буде більш потрібною там, на Україні.

– Але ж я делегований до сейму. Моє місце тут, – запротестував ігумен. – До того ж на Україні мене чекає розправа...

Князь добре знав історію цього чоловіка: якби польські пани і духовенство впіймали його на Україні, то й справді вчинили б ігумену жакливу смерть. Принаймні, півтора року тому його мало живцем не замурували у одній із келій після довгих мук і тортур. А все через те, що ігумен робив чималу роботу для того, аби об'єднати православні церкви і монастирі задля боротьби з католиками. Магнати понад усе хотіли масового покатолічення населення для того, аби обірвати духовні зв'язки тогочасної України з великоросами. Релігійна карта уже давно стала політичною і нею гріх було не скористатися особливо зараз, коли польська держава дихає на ладан...

– Розумію, але справа в нас дуже делікатна, а ваша поява для шляхти – як червоне для бика... Та нічого, сподіваюся, на Україні у вас є багато своїх послідовників...

Ігумен спохмурнів.

– Я відмовляюся будь-що розуміти. Ви, ваша світлосте, говорите загадками, а я з дитинства не вмію їх розгадувати.

Князь з досадою зітхнув.

– Шановний панотче, ну ви ж самі їздили до Петербурга, просили в її величності допомоги проти католиків та уніатів. Чи ви гадаєте, що вам і вашому народові допоможуть якісь комісії й сеймова балаканина? Російські солдати – ось що вам допоможе. Росії вже набридли ті польські магнати-вискочки, і ми вирішили взяти їх за... горло. Ваше завдання – підготувати народ, православних козаків, щоб вони йшли на російських солдатів не зі списками, а з хлібом-сіллю. Така на вас чекає робота.

Лице ігумена ще більше потемніло.

– Я не хочу війни у своєму домі. Так, сам я готовий терпіти за віру православну, але не хочу бачити, як гинуть наші діти – це надто висока ціна.

– А війни не буде, – спокійно заперечив князь. – Із ким воювати? Ви ж самі бачите, що поляки самі себе звоювали! Все, на що вони здатні, то це громити монастирі і різати посполитих. Та православних ми в біді не лишимо: маємо для них документ.

– Документ?

– Царську грамоту.

– Та невже? – іронічно перепитав ігумен.

Князь насупив брови.

– Панотче, мене вже починає нервувати ваша впертість.
Скажіть, ви приймаєте нашу допомогу чи ні?

– Ну що ж, приймаю.

– Тоді по руках.

Вони потисли один одному руки.

– Дайте нам свою надійну людину: ми її проінструктуємо
і відправимо на Україну...

Мельхіседек зрозумів, що це кінець розмови, і вийшов з кабінету.

Розділ 4

Рання весна 1768 року

У лютому 1768 року імператриці таки вдалося дотиснути сейм, котрий під цим тиском прийняв трактат. Провокація вдалася: обурена шляхта почала бунтувати. У містечку Бар зібралися невдоволені, назвали короля зрадником, а себе – конфедератами. Причинами всього зла вони вважали не Російську державу, а загалом усіх православних, тому декотрі з них наполягали на повній ліквідації православ'я. Скоро цей рух охопив велику територію, тож польському королю довелося попросити допомоги в імператриці Катерини.

Російські війська були вже наготові і лише чекали наказу. Швидким маршем вони перейшли Дніпро і рушили в напрямку Вінниці та Бару.

У відповідь на це шляхетство піднялося ще більше, багато ватаг конфедератів вдерлися на Наддніпрянщину, грабуючи православних та жорстоко розправляючись із тими, хто чинив опір.

С. Пекарі. Київщина

Священика підвели двоє жовнірів.

– То що, зрікаєшся? – запитав ротмістр Воронович.

– Ніколи, – хриплим голосом відповів панотець.

– Дайте йому ще.

Панотця потягли назад до колоди, де вже чекав інший жовнір з палицею.

– Це вам так не минеться! – не витримав хтось із натовпу.

Воронович оглянувся.

Він стояв посередині села, просто біля церкви, оточений своїми людьми. З ним був ксьондз, а також його жовніри та шляхта. Вони позганяли на майдан жителів цього села, і тепер ті стояли, збившись у купу, та мовчки дивилися на ексекуюцію над своїм пастирем. А той ніби відчував їх погляди і терпів побої мовчки, стиснувши зуби.

Ротмістр Воронович перейшов на бік конфедератів: вони запропонували йому платню більшу, ніж він міг заробити у війську. Ні, гроші тут були не головне: багато товаришів пішли за конфедерацію, тож і йому треба було триматися їхнього боку. Воювати за святу віру і Вітчизну було обов'язком кожного шляхтича. У війську теж були гарні хлопці, однак загони конфедератів були набагато краще забезпеченими: як матеріально, так і фінансово – це також був чинник, який схилив шальки терезів Вороновича саме до такого вибору.

Лави його хоругви поповнилися шляхтою та католиками-фанатами, а от орендарі один за одним бігли до нього, щоб купити собі безпеку. Цілою Київщиною почалися погроми «православного бидла», як називали шляхтичі місцеве населення.

Тотальна більшість шляхтичів Правобережної України приєдналася до конфедерації. Це було пов'язано основною мірою з тим, що величезні простори цих земель мали під собою кілька магнатських родин, які першими не бажали коритися королю, що хотів наступити їм на горло. Дрібніша шляхта звичайно тягнулася за своїми патронами, від яких дістала добра й привілеї. Маючи все це, шляхтичі більшість свого часу проводили у бенкетах, розвагах, а також збиралися на різні сейми та сеймики, щоб обговорити політичну ситуацію. Вони не обтяжували себе господарськими клопотами, поздававши свої маєтності в оренду багатим торговцям-євреям. Ну а ті вже хотіли собі заробити прибутки не менші за шляхту, обклали підданих непосильними податками та повинностями. Селянство з року на рік обростало більшими злиднями, ремісництво та торгівля занепали.

Серед конфедератів були й справжні патріоти, які й склали ядро цієї компанії. Люди помірковані, освічені, для яких слова «республіка» та «шляхетське право» були не порожніми. Вони в першу чергу виступали проти захоплення королем, ставлеником Москви, абсолютної влади, а також проти втручання цариці до справ Речі Посполитої.

Була й третя група шляхти – релігійні фанати. Радикально настроєне католицьке духовенство крокувало завжди попереду цієї колони, і гаслом цих людей було викорінення схизми, хоч і вогнем та мечем. Підписання мирного трактату з Росією та надання додаткових привілеїв православним без краю розізлило цих людей – і вони взялися за зброю. Серед незчисленних ватаг конфедератів-фанатиків найбільшою була «корогва Вороновича».

У цьому селі справа знову впиралася у церкву. Невеличку церковцю, а також її парафіян, мали перевести в унію, згідно з ухвалою якогось там суду. Біда була в тому, що хлопці не хотіли коритися, не бажали відрікатися від православ'я.

Місцевий піп доводив, що церква побудована для православної громади, казав, що права на неї люди мають затверджені старою воєводською грамотою. Це у Вороновича та його супутників викликало лише іронічні посмішки. Вони сюди пройшли не за тим, щоб вести полеміку з якимось лайдаком. Його карали за бунт та непослух. Селяни, котрі тут стояли разом зі своїми дітьми, понасуплювались, проте коритися не хотіли. Вони навіть не боялися того, що коли заберуть церкву, їх нікому буде поховати, обвінчати, діти їх ростимуть нехрещені. Ці лотри до кінця стояли за віру своїх батьків, і лише одна людина могла їх вмовити перейти в унію. Це той проклятий піп, їхній душ-пастир. Однак він не ламався.

– Він не зламається, – шепнув Воронович до ксьондза.

Не тільки цей піп був отакий затятий – всі схизмати раптом такими стали. Ротмістр довго думав, чого ж так сталося, і висновок був лише один – титар. Уже півтора роки минуло з того часу, як він, Воронович, стратив того чоловіка. Що б такого, здавалося? Однак слава про нескореного титаря рознеслася по всіх усядах. Православні затялися.

Ксьонз того не знав, тому самовпевнено посміхнувся.

– Як же, сину, вогонь та залізо іще не таких ламало. Думаю: ще сьогодні і цей піп, і ці хлопи перейдуть на унію, і ще одне село повернеться лицем до святого престолу Римського.

Надворі було дуже холодно. Під вечір завжди стає холодніше в таку пору. Адже зима ще не зовсім здала свої позиції, а весна ще була заслабкою, щоб перейти в тотальний наступ. Сніг залишався тільки де-не-де, та земля була ще твердою і замерзлою. Дув льодовий вітер, проймав людей до кісток. Вони тулили до себе дітей, закутували латаними свитами.

Священику, після чергової порції палок, почали кліщами виривати бороду. Коли той уже геть знепритомнів, то всі побачили, що толку з нього не буде, Воронович звернувся до людей.

– Дивіться, вашого попа було покарано, і так буде з кожним, хто наслідиться виступити проти закону та порядку шляхетського. Та він буде жити – життя ми йому даруємо. Цей чоловік потрапив під вплив попів московських, прислужників цариці, яка хоче задушити нашу волю. Вас об-

мине доля вашого впертого й немудрого панотця, ви зможете полегшити своє нужденне існування. Вам буде зменшено панщину з семи днів на тиждень до п'яти, будуть пом'якшені чинші та оренди. Ми пришлемо вам нового священика, ви собі зможете спокійно ходити до церкви. То що, пристаєте?

Натовп загрозливо мовчав. Нарешті обізвався якийсь хлоп.

– Царські війська вже тут! Буде вам скоро віра!

Натовп загомонів: тут уже давно ходили чутки про те, що Росія пішла війною на магнатів. Воронович подивився на ксьондза – той досадно мовчав. Тоді ротмістр скомандував:

– Цьому розумнику відрубайте голову. Попові теж. Карайте лотрів: кожного десятого бийте палицями та відливайте водою. Тут можуть бути заховані гайдамаки. Обшукайте їхні хліви. Якщо щось знайдете – паліть.

Шляхта й жовніри зраділи: їм уже набридло танцювати на холоді й хукати на задубілі руки, тож залюбки взялися за людей. Ті, почувши наказ Вороновича, кинулися врозтіч. Почався погром. Людей били палками, нагаями, покидавши їх прямо на землю та поздиравши одяг.

– Це вам за царицю, за святий синод, і за віру благочестиву, – приказували при цьому кати.

Кільком чоловікам підпалили бороди, потім запалили ще кілька хат.

З плином часу спокійна посмішка на обличчі ксьондза по-

чала зникати, перетворюючись на нервозність. Зате розцвіла іронічна посмішка на обличчі Вороновича.

– А що я вам казав?

Закінчилося все дуже буденно: жовніри з мовчазної згоди свого ротмістра кинулися грабувати хлопські хати, згвалтували якусь дівчину. Ксьондз намагався зупинити розправу: йому таке було не до душі, однак жовнірство, почувши запах наживи, уже стримати було годі.

Тим часом Воронович зібрав старшин на нараду.

– Місцевий жид розповідав, що з навколишніх сіл повтікало кілька десятків хлопів. Десь у лісі сидять. Кажуть, отаман якийсь з'явився – Швачка, чи як. Мабуть вже велика ватага назбиралася. Пильуйте за селом: хлопви побіжать гайдамакам жалітися, то ми їх і накриємо.

Звечоріло, коли шляхта вийшла із села. У цю ж мить хлоп'яча постать у селянській свиті городами промайнула у бік лісу. Звідкілясь взялися шляхтичі в чорних плащах і, мов привиди, полинули за хлопцем.

Селяни, що позбиралися біля лісового багаття на березі глибокого яру, були одягнені хто у що, так само й озброєні. Грілися. Вже світало. Сиділи мовчки, оглядалися, ніби когось чекаючи.

– Ось вони, – нарешті мовив один з них, і кілька селян схопилися з місць. До ватаги наближалось четверо вершни-

ків.

– Так, це він, Швачка.

– Пугу, пугу! – гукнув здалеку козацький отаман.

– Пугу, – відповів один із селян.

Швачка був одягнений як запорожець, його супутники так само. Він зупинив коня перед людьми.

– Чого сидите тут, як сичі понадувалися. Де сторожа? Чи хочете щоб нас половили тут голими руками? – зразу нагрімав суворий отаман

Старший дядько лише руками розвів.

– А хто нас тут шукатиме?

– Хто-хто, святий Миколай. Подаруночки принесе.

Швачка кивнув своїм супутникам. Ті зрозуміли свого отамана й без слів і розїхалися в різні кінці.

– Ну, кажіть, чого кликали?

– Отамане, батьку, мститися хочемо панам. Навчи, візьми під свою руку!

Швачка спішився. Він критично оглянув цей збір народу – було тут чоловік тридцять: і дядьки, і молоді парубки. Ані коней, ані зброї в них і не було, не кажучи вже про військові навики.

– І кому ж ви мстити надумали?

– Вороновичу. Він наші села палить, панотців убиває, мучить народ, жінок гвалтує. Мусимо собі раду дати та застукати десь цього гаспида як вовка в кошарі – і вбити.

– Фіу, – отаман лише свиснув. – Цей птах для вас надто

високо літає. Не взяти вам його голими руками, як не впіймати їжака голою дупою. До речі, а де він зараз?

– Пекарі сплюндрував. Ось, хлопець лише звідти, розповідав, що там творив цей гаспид! – з серцем вигукнув дядько. – Ну ж бо, сину, розкажи панові отаману.

Дядько підштовхнув хлопця до Швачки. Той нагнувся, спитав:

– Ти йшов із села прямо сюди?

– Так, – відповів хлопець.

– А за тобою хтось ішов?

– Начебто ні. Хоча я не бачив, темно було.

Швачка оглянув присутніх, сказав рішуче:

– Збирайтеся швидко всі звідси – Воронович скоро буде тут.

І наче на підтвердження його слів, із лісу почулися постріли: це отаманові побратими, що стали на варті, почали бій із жовнірами.

Селяни посхоплювалися, похапали хто дрючки, хто сокири.

– Ви що, дурні, тікайте!!! – гукнув Швачка.

Він миттю оцінив ситуацію, зрозумів, що їх оточили зо всіх боків. Шлях лише один – у яр.

– Туди!

Селяни миттю скорилися наказові і через густі чагарники кинулися просто в урвище, обдираючи лиця й одяг. Швачка й собі спробував з'їхати на коні, проте вороний навідріз від-

мовився спускатися по крутому схилу, та ще й густо зарослому чагарником. А може, якось небезпеку відчув?!

– Стонадцять чортів!

Швачка свого коня так і не лишив, а погнав щодуху по вузькій стежині, що вела вгору вздовж схилу. Незважаючи на гілля дерев, що нещадно шмагало і коня, і вершника, вороний вітром летів поміж чагарів. За якийсь час він виїхав на невелику лісову дорогу. Оглянувся направо – там мчав його побратим, тікаючи від кількох вершників – шляхтичів. Вони летіли прямо на Швачку. Довго не думаючи, отаман розвернув коня вліво й погнав по дорозі. Товариш відставав від нього десь на два кінські тулуби, шляхта – на п'ять. Оглядаючись дорогою, Швачка зауважив, що кількість шляхти збільшується – вони ніби злі лісові духи, окутані чорними плащами, вискакували з усіх усюд і мчали навздогін. Нічого – коні в козаків були бистрі, можна відриватися.

Селяни летіли схилом щодуху, падали, зводилися, дехто так і котився згори наниз, не можучи втриматися на ногах. Вони відчували погоню, тому бігли без упину. Спустившись у яр, хлопці побігли за течією струмка, який тік у самому низу. Пробігши з два гони, втікачі побачили стежину й почали дертися нею наверх, на протилежний берег яру. І ось перший з них видерся, розсуваючи густу ліщину, за ним – інші. Побігли далі, щоб вскочити у інший яр, ще глибший та ще заросліший. Там вдасться затаїтися.

Аж раптом їм навперейми один за одним почали вискакувати жовніри. Озброєні рушницями, вони сиділи у засідці й чекали, що втікачів поженуть прямо сюди. Люди зупинилися – десятки мушкетних дул дивилися їм в очі.

– Вогонь, – нараз була команда, і один за одним бахнуло зо два десятки пострілів. Половина селян впали на землю. Кілька уцілівших з диким риком кинулися на жовнірів. Це було досить несподівано – один із воїнів не встиг вийняти шаблю – і хлопа одним махом розчерепив йому сокирою голову. Інші жовніри стали рубати хлопа шаблями, доки той не впав їм до ніг. Інший утікач розмахнувся косою, проте на ходу впав, зачепившись за корінь дерева. Коса з розгону черкнула одного з жовнірів по нозі. Той, скрикнувши, присів. Хлопа зарубали. Почалася бойня – вили й коли проти списів та шабель. Селяни падали густо, вкриваючи своїми тілами замерзлу лісову землю та поливаючи її кров'ю. Інших, які спробували сховатися, доганяли й розстрілювали або просто добивали. Ще декількох взяли живими. Загинуло двоє жовнірів та семеро були поранені.

Тим часом Швачка домчав до краю лісу. Швидше за все попереду була просіка – ліс став дуже рідким. Отаман хотів вискочити туди, проте вчасно помітив там жовнірів.

– Трясця твого батька! Вони ж мені тут першою кулею шкуру проб'ють!

Він розвернувся. Поруч із ним був уже його побратим.

– Що робити, отамане?

– Пробиватися.

Погоня вже була тут – догнали доволі швидко, оточили півколом.

– Здавайтеся – і вам буде дароване життя!

– Чорта лисого тобі в зуби! – гаркнув отаман.

– Це сам Швачка, – впізнали шляхтичі. – Живим його беріть!

Шляхтичі наставили шаблі, приготували аркани. Гайдамаки несподівано стрельнули з пістолів, валячи з коней кількох ворогів, і з шаблями кинулися в бій.

Сутичка вийшла нерівна – двоє запорожців проти десятка шляхтичів. Шаблі мов блискавки краляли повітря, а дзенькіт лунко відбивався по лісовій галявині. Швачці вдалося зарубати одного з ворогів, в іншого відрубав коневі вуха. Тварина ніби збожеволіла від болю, почала кидатися і скинула та ледь не затоптала свого вершника. Раптом заарканили товариша – запорожця. Він впав з коня, почав борсатися. Відразу четверо шляхтичів кинулися в'язати його.

– Миколо! – отаман хотів кинутися на виручку, та було пізно. Товариш тільки крикнув: – Тікай!!! – і з цими словами вгородив собі ніж у груди: не захотів даватися ляхам живим у руки. Швачка аж зубами заскреготів з люті. Проти нього було троє шляхтичів на конях – піші поки що для нього загрози не становили. Швачка приострожив коня – і той кинувся напролом.

Вони зіткнулися з ворогом. Шляхтич з несподіванки ледь

втратив рівновагу, Швачка звівся у стременах, сильним ударом вибив шаблю з рук супротивника, рубонув навідріг. Голова ляха розпрощалася із тулубом і, відбившись від дерева, впала в кущі ліщини. Інший шляхтич підійшов до отамана збоку, розмахнувся. Швачка крутнув конем, закриваючись ним від удару – пан так і не вдарив. Тоді запорожець здивив коня – і тут вороний щосили гепнув нападника передніми ногами десь в груди. Удар був таким сильним, що шляхтич упав разом з конем. Швачка вдруге здивив вороного. Той не заіржав, а дико заричав, наче сп'янів від крові, стрибнув у бік останнього вершника. Вже опускаючись, Швачка рубонув. Пан спробував прикритися шаблею, але його клинок від удару лише тріснув, а за ним і голова шляхтича тріснула, як стиглий кавун.

Цей шляхтич був останньою перепорою. Отаман кинув лютий погляд на тих, хто залишився, – вони аж заніміли. Тоді Швачка ще раз дав коню острогів – і той погнав назад у глибину лісу.

Шляхтичі почали ловити коней, інші стали стріляти з пістолів, та було пізно.

Недалеко від с. Вільшана. Наддніпрянина

Табір шляхти був доволі просторий. Стояло тут чимало наметів – великих і маленьких, дуже багато возів. Сам обоз не був укріплений: шляхта не мала кого боятися, а навпаки,

сама наводила на всіх жах. Люди обминали табір десятими й сотими дорогами. Здавалося, все живе вимерло навколо цього місця.

У найбільшому наметі тривав гучний бенкет, тьмяно горіли запалені смолоскипи. Шляхта вже, пообнімавшись, голосно співала пісень: за одним кінцем стола – одну, за іншим – другу. Були й такі, що співали вже собі щось зовсім інше, ніхто й не міг розібрати, що саме. Вино лилося рікою, на столі лежали ще й не доторкані смажені поросята, птиця. Пани лише вигукували:

– Нех жие воєвода, віват, віват! Ганьба Понятовському – московському прислужнику. Віват конфедерації!

– Віват!!!

– Віват! – гриміло на весь намет, аж закладало вуха.

– Смерть схизматикам – цьому бидлу, пся крев, – бурчав один з бенкетників. Так і тривав цей славний бенкет – вівати, пісні, вино, палкі промови.

Лише Воронович не вигукував, не співав, а тільки мовчки потягував вино з золотої чаші. Нарешті допив, стукнувши, поставив чашу на стіл.

Враз всі притихли. Слово взяв ксьондз.

– Панове, славні сини Ойчизни й захисники віри. Ви всі також бачите, яка чорна хмара на нас суне. Ця хмара може загородити нам сонце свободи, а без свободи нема життя. Ця хмара – підлі схизматики, кровні вороги святої церкви. Вони

зі всіх боків оточують нас, готуючи погибель. Це і москалі, і запорожці, а тепер і навіть наші хлопи, які з покірного бидла перетворюються на диких звірів. Згадайте, що було біля Пекарів! Славити Всевишнього, що з нами був пан ротмістр і завдяки його хоробрості та досвіду вдалося розгромити гайдамацьку ватагу. Та шестеро наших друзів загинули, караючи іменем Божим проклятих відступників. Проти схизматиків уже виступила вся шляхта на Барській конфедерації. Ми мусимо зібратися, підтримати один одного й оголосити священну, немилосердну війну схизмі. Досі ми вмовляли, карали схизматів, які постійно бунтують, проте зараз, коли настав такий тривожний час, мусимо діяти по-інакшому. Не словом, а вогнем випалювати схизму, рясно полити кров'ю схизматів цю землю і, якщо треба, то знищити їх до одного!

Ці слова зробили сильне враження. Адже їх говорив не п'яний шляхтич, а служитель церкви в чорній сутані. Усі на мить замовкли. Тут зібралися не сентиментальні балакуни, а віддані сини церкви.

– Віват! – ревнули десятки голосів.

– Піду подивлюся, як іде допит гайдамаків, – коли трохи стихло, мовив Воронович і встав з-за столу. Декілька з панів, які могли ще звестися та захотіли скласти товариство ротмістрові, також встали, поправляючи шаблі та кинджали.

Надворі була вже ніч. Очі не звикли до темряви, тому ротмістр, тільки вийшовши з намету, відразу заліз у калабаню.

– Прокляття. Коня! – гукнув невідомо кому.

Далеко їхати не довелося – всього кільканадцять кроків. Воронович чув, як болото чвакає під копитами коня, вимішується, наче тісто, і задоволено всміхнувся про себе.

На одному з країв широкого табору горіло багаття. У його світлі сновигали тіні людей, поруч стояла чи то криниця-журавель, чи то шибениця; чорною стіною виднівся ліс недалеко. Сутінки навколо багаття здавалися ще густішими. Смерділо димом, якийсь моторошний стогін чувся навкруги.

– І що, допитали гайдамаку? – запитав Воронович у одного зі шляхтичів, які вешталися тут. До них підійшли та підїхали й інші шляхтичі, що за Вороновичем покинули бенкет.

– Допитали, вашмосць. Мовчить, клятий.

– Сюди його.

За хвилю притягли ледь живого чоловіка. Він був побитий, аж спухлий; кров була на одязі, на бороді, на волоссі. Лише по залишках ряси можна було впізнати в ньому священика. Це був той самий панотець із Пекарів. Превелебний отець домігся скасувати кару на місці, а продовжити тортури. Клятий піп таки мусив зламатися.

Їх з Вороновичем погляди зустрілися.

– Ні, такого не зламаєш. Його можна тільки стратити, – мовив Воронович. – Повісити. Я не думаю, щоб він скористався останньою можливістю.

Помітно було, як вогник загорівся у очах священика.

– Якою можливістю? – запитав з надією, ледь можучи во-

рушити побитими губами. Але враз вогник в очах згас. – Хочете, щоб я продав свою віру? Ніколи!

Воронович кивнув: священника потягли до високої «фігури». Це була-таки шибениця, а не журавель.

Тіло священника ще раз прошила конвульсія – і воно спокійно повисло. Після того, як шляхтичі додивилися цю сцену, збоку почувся моторошний крик. Там також горіло багаття і туди стягували тих, кого підозрювали в причетності до гайдамаччини. Їх карали дуже просто – «перехресчували». Першим був молодий хлопець, і саме його крики почули присутні. Йому спочатку відрубали катівською сокирою ліву руку, а коли він аж завив від болю, на колодку поставили ще й праву ногу. І знову піднялася в повітря катівська сокира: один мах – і знову кров ллється на колодку, тільки цього разу не чути криків – хлопець зомлів, не витримавши такого болю.

А далі горіло ще одне багаття. Там висверлювали очі перebenдям-бандуристам, які жебракуючи ходили від села до села і яких пани вважали гайдамацькими шпигунами. І таких багать по табору було десятки. Всюди чулися крики, плач, стогони й прокльони. Чорними тінями привидів по табору сновигали жовніри, а посередині всього був ротмістр Воронович. Він сидів на чорному жеребці, що перебирав копитами і форкав, збуджуючись від крові. Багаття, що горіло недалеко, кидало криваве світло на обличчя цього чоловіка, і в

цьому багрянному світлі він здавався ще страшнішим.

Один зі шляхтичів скинув шапку і пригладив волосся, що стало дибки.

– Я ще такого не бачив. Збожеволіти можна.

– А ти звикай, – підбадьорив його більш досвідчений товариш. – Війна йде, ще й не таке доведеться бачити й робити.

Переконавшись, що все гаразд, Воронович з товариством повернувся до намету, щоби продовжити бенкет. Пани встигли протверезіти і з новим завзяттям налягли на вино.

До Вороновича, який уже всівся на своє місце за столом та взяв у руки улюблену чашу, підійшов чоловік, закутаний у чорний плащ та в каптурі.

– Ну, що скажеш? – запитав Воронович, нахилившись.

– Знаєш, ваць пане, ігумена мотронинського?

– Мельхіседека? Ну і що?

– Його помічник скоро буде тут, можу допомогти пану взяти його у руки.

– Справді? Я тебе слухаю.

– Чернець їде з Варшави, вже проминув Білу Церкву і скоро буде в Жаботині.

Воронович задумався.

Розділ 5

*В околиці Мотронинського монастиря,
недалеко міста Чигирин. Рання весна*

Обоє подорожніх ледве тягли свої величезні, обмоклі, порвані чоботи по густому болоті. Навкруги стало темно. Голі дерева кидали потворні тіні на землю. Було холодно, мокро, моторошно.

Один з подорожніх – старий і сліпий перебендя-бандурист, що мав за спиною бандуру й просту полотняну торбу. Його супутником було хлоп'я років восьми – дід тримався за його худеньке плече, щоб не збитися з дороги.

Хлопчина уже геть втомився. Йому ледве вдавалося витягати важезні чоботи, у кілька разів більші за ноги, з болота й робити наступний крок. А ще як страшно стало навкруги... Проводити ніч у весняному лісі було б моторошно навіть дорослому чоловікові.

Хлоп'яті усюди привиджувалися дивні лісові істоти, які, перезимувавши у своїх норах, тепер повилазили, бродять по лісу і страшать людей. Ось ніби лісовик, а там, далі, мавка сховалася у кущах. Ось мара їм перейшла дорогу, чугайстер скаче по чорному, мокрому гіллі дерев. Потерчата та

блуд перешіптувалися, показуючи пальцями на подорожніх; упирі, чорти, усі, про кого розповідав дід, тепер зібралися тут, ходять навколо них, кружляють, чекають слушної нагоди, щоб напасти.

Хлопець притулився ближче до діда, обтер рукавом грубої свити лице, струсив головою. Усі страховиська зникли – кругом тільки звичайне галуззя чагарників.

Десь, зовсім зблизька, почулося зтяжне вовче виття. Це вже була загроза куди небезпечніша, ніж потерчата. Хлопець зупинився, сторожко оглядаючись.

– Ходімо, синку, далі. Скоро до монастиря доберемося, там нам добрі брати-ченці дадуть попоїсти, відпочинемо, обігріємося. Подивися лишень: мурів монастирських не видно?

– Еге ж, тут побачиш. Кругом темно, мов у дупі татарина.

Дід тріснув хлопцеві по потилиці, а сам промурмотів:

– Кляті бурлаки, навчили хлопця всяких дурниць, пес би їм борода лизав.

Дід як міг дбав про хлопця, бо в цілому світі їх було лише двоє.

Раптом десь поруч загавкали собаки.

– Чуєш, пси брешуть. Гайда туди.

Малий поводитир повів діда далі лісом, і вони скоро зникли в мороку.

Дід гримав кулаком у монастирську браму. Брат-при-

ворітник довго не йшов, мабуть, куняв собі. Тільки за якийсь час відкрив віконечко, виглянув.

– Пусти, брате, до обителі чоловіка божого з дитиною. Пропадемо в лісі.

Чернець трохи пововтузився з іншої сторони брами, побурчав собі під ніс, але нарешті відчинив ворота.

– Спасибі тобі.

Двоє подорожніх зайшли на монастирське подвір'я.

– Господи, люди добрі, яка ж це біда вигнала вас у таку пору з хати й погнала в ліс? – запитав чернець, знову закриваючи ворота.

– Авжеж, що не з власної волі, – відказав старий. – Чули, мабуть, що прокляті пани на Україні виробляють?

– Та чули, діду, нехай Господь милує, – на ходу відказав чернець, поспішаючи назад до монастирських приміщень. – Ходіть, діду, зі мною. Тут у нас живуть вже люди з волості, і ви вже до них підселяйтеся. Вони кожен день приходять, все страшніші новини приносять з України.

Чернець узяв під руку діда, повів у бік монастирських келій.

– Зажди, брате, – твердим голосом мовив старий. – Тут, у монастирі, послушник є – Максим Залізняк. Відведи-но мене до нього.

Та чернець не зупинявся.

– Вранці.

Дід стиснув руку ченця немов кліщами.

– Слухай, брате, я не для того вночі товкся по лісах, щоб вилежувати боки на твердих монастирських лежанках. Веди мерщій до Максима.

А тим часом послушник Максим Залізняк сидів у своїй напівтемній келії. За маленьким віконечком була густа темрява. На столі мерехтіла свічка. Запах від неї чувся в келії і приємно лоскотав ніздрі. Морок ніби тікав від вогника свічки, ховався по кутках. На стінах висіли образи: лики святих суворо дивилися на Максима.

На столі стояла чернеча вечеря – хліб і вода, до якої Максим навіть не доторкнувся. Він тяжко підпер русяву голову рукою, сидів край столу. Ніяк не міг заснути: сон втік за стіни монастиря і блукав десь у лісі. Та й дихати не було чим у цій тісній келії, схожій на кам'яну клітку.

Він знав, що мусить молитися, коли тяжкі думи мучать голову, просити поради й розради в святих угодників. Натомість Максим витяг маленьку люльку, яку вдень надійно ховав, набив тютюном і закурив. У монастирі не прийнято було курити, та від своїх старих звичок послушник відмовитися так швидко не міг, адже він не завжди був послушником і жив тут.

Раптом двері зі скрипом відчинилися. Максим повернув голову у той бік. У келію ввійшли дід з хлопчиною. Старий вдихнув носом дим.

– Чую, козацьким духом тут пахне. Чи не помилився я,

сліпий старець?

Це питання стосувалося чи то хлопчика, чи самого Максима.

– Заходь, діду, та сідай з дороги, – буркнув Максим. – Як хочеш, на столі хліб та вода, вечеряйте.

Малий допоміг дідові сісти на ослоні, сам втомлено при-
мостився на лежанці, звисивши ноги у великих чоботях. Дід
зняв з плечей бандуру та стару полотняну торбу.

– Голос, Максиме, чую, твій. Шкода, що подивитися на
тебе не можу. А ти, мабуть, не впізнав мене.

– Чого ж не впізнати, діду, хто ж не знає кобзаря Грицька?

– А де ж твої побратими? Де Шелест, Неживий, Швачка,
Лусконіг? Кажуть: чимало славної запорозької братії прибу-
ло сюди з Дикого Поля...

Дід говорив хрипло і притишено. Залізник оглянувся.

– Ти, діду, повечеряй спершу, відпочинь з дороги, а вже
тоді й питай.

– Нема часу, брате, скоро вже треті півні заспівають!

«Треті півні». Почувши це, Залізник почухав потилицю.

– Усі тут. Сидять у Холодному Яру, чекають.

– Чого ж чекати? Хіба ж не чуєте, що конфедерати на
Україні виробляють?

– Але ж військами московськими все обставлено! – зди-
вувався Залізник.

– Москалям до сраки наші люди, до сраки Україна і віра
православна їм також до сраки! – вибухнув кобзар. – У них

тут свої справи, а ми мусимо народ від конфедератів захистити! Встати всім миром, як за Палія, і вигнати ляхів з України!

– Так вставали вже не раз і що з того... Де зараз Верлан? Де Грива, Медвідь, Голий? Де гайдамаки? – Максим також спалахнув.

Запала мовчанка. Грицько присунувся, заговорив по-змовницьки.

– Послухай, брате, я вештаюся усюдами: містами, селами та ярмарками. Очей у мене нема, зате чую я, братику, дуже добре. Народ уже не буде терпіти панської сваволі: кинь лише іскру – так гахне, що й до самого Петербурга смаленим затягне. А тут ще й конфедерати... Побачиш, брате, скоро люди самі за вила й сокири візьмуться... Що тоді буде?

– Біда буде... – погодився Залізняк.

– Отож-бо і воно. Давай, ходімо до коша.

– Отак? Проти ночі?

– Чого ж чекати? Гайда, брате, час настав!

Залишивши малого поводиря у монастирі, аби мале відпочило, кобзар Грицько разом із Максимом Залізняком вийшли з монастиря через бокову браму і попрямували темним лісом.

Іще минулої осені із Запорізької Січі прибула до монастиря група запорожців і оселилася в обителі. Виглядало це так, ніби козаки вирішили покінчити зі своїм мирським життям і

постригтися у ченці. Записались послушниками. Та насправді мета в них була зовсім іншою: підготувати велике народне повстання. Люди на правому березі Дніпра іще добре пам'ятали козацькі часи, цілі покоління ще сподівалися повернути, відвоювати козацьку державу, тож батьківські шаблі й мушкети поховали в надійному місці, чекаючи слухного часу. Боротьба продовжувалася впродовж цілого вісімнадцятого століття, починаючи від полковника Палія, тож гайдамацький рух спалахував знову і знов. Польська держава була занадто слабкою в той час, тому не могла собі дати з цим ради. До того ж польські магнати, котрі фактично управляли цим краєм, не хотіли ані змін, ані реформ, а замість того, щоби піти своїм підданам на якісь поступки, вони ще гірше стали затискати петлю на ший власної держави.

Отож, при належній підготовці повстання воно мало дуже великі шанси на успіх. Повстанці сподівалися переманити на свій бік панську міліцію, котра складалася з українців, швидко роззброїти нечисленні військові коругви, розкидані по цілому краї, підняти на боротьбу народ, захопивши велику територію Наддніпрянщини, Київщини, Брацлавщини, Поділля, а як пощастить, то й Галичини і Волині.

Прихід російських військ сплутав повстанцям усі карти. Залізняк із товаришами добре розуміли, що царат ніколи не буде терпіти козацької вольності, а повстання із Правобережжя зможе швидко перекинутися на Запоріжжя, Гетьманщину і Дон. Ось чому літ уже тридцять тому московські ка-

ральні загони допомагали ляхам придушити повстання Верлана. Із Січі прийшов наказ причаїтися...

Повстанці облюбували собі місце у Холодному Яру, укріпили його і поселилися тут, серед крутих ярів, густих лісів та непролазних боліт, подалі від панського ока.

Залізник дуже сподівався, що зможе зараз застати тут своїх побратимів, котрі ходили час від часу на розвідку. Найперше треба було знайти Микиту Швачку, котрий із закінченням зими переселився із монастирської келії в один із холодноярських байраків. На щастя, товариш мусив бути тут: коник Швачки стояв недалеко, а почувши чужих, перестав їсти овес із торби і поглянув у його бік. Залишивши кобзаря тут, Максим поліз у байрак, присвічуючи смолоскипом.

Розсунувши верболіз, він побачив побратима: той продовжував собі солодко хропіти, лише деколи уві сні приплямкуючи губами. Залізник лише похитав головою.

– Ви подивіться, люди: Україна в біді, а той скурвий син спить і ніг не чує!

Ніби у відповідь у повітрі просвистів ніж. Кинутий рукою Швачки, він пролетів недалеко від голови Залізника та впнувся в тонку березу. Сонний Микитин голос пробурмотів:

– Доки Швачка ще годен на коня сісти, то ненька-Україна може спати спокійно. І я собі ще подрімаю.

Микита солодко потягнувся, розплющив одне око.

– А, це ти, ченче, – впізнав відразу. – За яким лихом ти-

няєшся в такій ранній порі по лісах, мов душа неприкаянна? Що, не сидиться тобі в твоєму монастирі?

Максим підійшов до товариша.

– Не чернець я, а послушник. І не тиняюся, а спішу на звук сурми архістратига Михаїла. Погомоніти треба: справа є.

Швачка скривився й обернувся на другий бік.

– Брехня це. Архістратиг Михаїл ще спить. І це не його сурма гуділа, а бджоли в твоїй голові.

Усе скидалося на те, що Микита збирався знову заснути. Залізник оглянувся навкруги, сказав:

– Досить тобі. Твоє хропіння вже конфедерати почули біля Медведівки – за списи взялися. Думають – кабан.

– А може, вони так думають, бо вгледіли твою мармизу? Скажи: ви, ченці, всі такі зловредні, чи лише ти один? Щоб так не давати православному чоловіку виспатися! – відбуркувався Швачка.

Ще трохи побурчавши, Микита встав.

– Гаразд, ченче, поговоримо, і так вже сон під три пекла розвіявся. Дай лише Богу помолюся та коня осідлаю...

– Давай, лише недовго. Скоро треті півні заспівають...

Почувши це, Швачка поглянув на товариша і швидко вдягнув шапку на голову.

Залізникові вдалося відшукати всіх своїх побратимів: Швачку, Бондаренка, Неживого і Лусконога. Побродивши кошем, Залізник побачив, що тут стало збиратися все біль-

ше люду.

– Народ весну почув, – загадково мовив наймолодший з отаманів – Бондаренко.

Залізняк не відповів нічого. Він залишив Грицька в гурті з іншими кобзарями, що придибали сюди з усіх усюд, а сам із товаришами рушив до старої лісничівки, де мешкав Юзько Шелест – отаман цілої їхньої ватаги у званні запорозького полковника.

Незважаючи на пізню пору, Шелест не спав. Він сидів за столом і курих свою люльку, надимівши так, що хоч сокиру вішай. Сама лісничівка була маленькою, тісною, тож отаман широко відчинив двері – нехай провітрюється.

– Не спиться, отамане? – запитав Залізняк, тихо зайшовши всередину.

– Думи обсіли... – була відповідь.

Залізняк поглянув на Шелеста.

– Порадитися треба. Ходи, отамане, надвір: там легше дихати.

Сказавши це, Максим вийшов. Шелест прийшов слідом за деякий час: був при шаблі, а за поясом – пістолі. Побачивши інших отаманів, зрозумів, що розмова буде непростою.

– Що ж, товариство, розкажете: кого бачили, що чували...

– А що тут розказувать, – почав Лусконіг. – Народ валом тікає в лісі – тож панські маєтки скоро запалають, як свічки.

Доки ти, отамане, телишся, люди самі візьмуть та виріжуть ляхів і жидів до лаби!

Шелестові не сподобалася така мова, однак він поки змовчав. Продовжив Швачка:

– Конфедерати зовсім знавісніли...

– А що козаки панські? – перебив Шелест.

– Магнати їх тримають на короткому ланцюгу, – відповів Бондаренко, котрий останнім часом постійно крутився між козаками з міліції. – Та коли б їм волю – різали б панів не гірше нашого брата.

– От я кажу, – знову озвався Лусконіг. – Час настав. За-співали треті півні!

Шелест оглянув оком товариство.

– Я б і сам рад на панів піти, тільки не з руки нам зараз – москалі кругом. Затиснуть разом з ляхами зі всіх боків, так що й не рипнемося!

– А може, й не підуть, – знизав плечима Швачка.

– А Верлан? – нагадав Шелест.

– А зараз, може, й по-іншому повернутися...

– До сраки москалів! – знову гукнув Лусконіг, що почав кипіти все більше. – Ми козаки, і це наша земля! Доки москалі з ляхами тут воюють і розорення чинять, ми мусимо своє слово сказати! А що, Палій так і зробив, не чекаючи жодного дозволу!

– А що, Кіндрат діло каже: візьмемо Правобережжя під свою руку, а там вже і з москалями поговоримо, – втрутився

Неживий.

– Конфедератам треба віддячити. Так їм всипати, щоб аж внуки пам'ятали козацьку науку, – висловився і Швачка.

– А ти, Бондаренку, що скажеш? – раптом поглянув Шелест на наймолодшого отамана – Бондаренка. Той знизав плечима.

– Люди вже давно чекають, щоби подув вітер із Запоріжжя, з Чорного лісу та Холодного Яру. Треба вставати.

Один, хто ще не висловився, був Залізняк. Шелест поглянув на нього.

– А ти, Максиме? Також вирішив піти проти кошового? Інші поглянули на Залізняка. Світло смолоскипів освітіло його обличчя, карі очі.

– Ну... – наполягав Лусконіг.
– Кошовий далеко. Йому не чути криків болю закатованих конфедератами людей... – нарешті відповів Залізняк.

– Оце правильно, – погодився Швачка.
Не поділяв радості лише Юзько Шелест.
– Овва! А хіба ж не кошовий нас сюди прислав?
– Товариство нас послало. А кошових у нас можуть як вибрати, так і скинути, – гукнув Лусконіг...

Шелест спалахнув:

– Кого, кого скинути?! Та якби не Калниш, то москалі б давно вже Січ зруйнували! Це ж він усе в руках своїх тримає! Думаєш, Кіндрате, розумний такий? Гадаєш, у царському палаці хтось би став розмовляти із таким, як ти? З ким

змагатися хочете? Та у москалів війська більше ніж двісті тисяч! Кораблі, гармати, нові рушниці, муштра, кавалерія! Та вони нас на порох зітруть!

– То чого ж досі не стерли?!

– Бо Калниш є! Він знає, кого попросити, кому заплатити, пообіцяти. А ще він знає, чого хочуть прусаки, австрійці, турки... Старий добре розуміє, за яку нитку і коли треба смикнути, аби для всього народу на добро вийшло!

Це були мудрі слова, що заставили отаманів замислитися. Лише гарячий Лусконіг був нестримним.

– А оце, отамане, йди і скажи тим, кого конфедерати скалічили. Чию доцю згвалтували, батька побили до смерті, а сина на палю посадили...

– Бог терпів – і нам велів! – відрізав Шелест.

Лусконіг скипів ще більше.

– Раз такий побожний, то клади пернач і йди молитися в монастир – не місце тобі серед козацтва! Де ж таке бачено, щоби запорожці спокійно собі дивилися на муки народні! Коли ж це ми питали дозволу в королів, царів та ще якого чорта лисого! Ганьба і тобі, полковнику, і такому кошовому! Клади пернач!

– А ти забери, – Шелест поблід і поклав руку на шаблю.

– Годі, – Неживий став поміж козаками. – Не для того ми тут зібралися.

– Так, – Залізняк підійшов до Шелеста, поплескав його по плечу, заспокоюючи. – Ти мені, Юзьку, побратим, але справа

складається так, що відсиджуватися не маємо права. Війська нема, міліція козацька за нас, народ готовий. Мусимо вигнати конфедератів, сформували козацькі полки, дати всьому лад і взяти під свою руку припас, а також великі міста, шляхи і переправи. Москалям будемо писати листи і клястися у дружбі, аби приспати їхню пильність. Та головне – не допустити більше панів на нашу землю!

Раптом Шелест засміявся:

– А-ха-ха, – листи він писатиме. Та хто їх читати буде? Хто ти для них такий?

– Ми – народ! – замість Залізняка відповів Лусконіг.

– Отож-бо, – почав було Шелест, але Залізник його обійняв за плечі.

– Заспокойся, Юзю. Послухай. Зараз маємо гарну нагоду, тож мусимо нею скористатися.

– А чи не думав ти, Максиме, що ви оцим своїм свавіллям можете Січ під удар підставити?

– А хіба ж цариці причина потрібна? – знову гаркнув Лусконіг. – Он, Гетьманщину скасувала і ні в кого дозволу не питалася! Так само і з Запорожжям буде!

– Товариство! – знову гукнув Залізник, перекрикуючи Кіндрата і Йосипа. – Скоро зійде сонце, тож мусимо визначатися. Хто за повстання?

Місяць уже зайшов, зорі також поховалися, тож галявину перед лісничівкою освітлювали тільки смолоскипи, на котрих шипіла і скапувала смола. Запала мовчанка. Лусконіг

підняв руку першим, за ним по хвилі – Бондаренко, Швачка і Неживий. Тоді і Залізняк. Мовив:

– Ми вирішили. Раз так, брате Юзьку, то віддай нам листи кошового...

Шелест стиснув кулаки.

– Кошовий дав ті листи мені особисто, тож можу передати їх комусь іншому лише із його особистої згоди...

Почувши це, Лусконіг спаленів і вихопив пістоля.

– Віддай листи, собачий сину, бо тут тобі і смерть!

– Що?!

Шелест схопився за кинджал, інші отамани кинулися їх розборонити, але раптом бахнув постріл. Шелест схопився за груди, зловив кілька разів ротом повітря, а тоді впав навколішки. Козаки кинулися до нього, підхопили під руки: зчинився гамір. Шелест іще спробував щось сказати, однак вже не міг. Стиснувши зуби і простогнавши наостанок, отаман заплющив очі.

Лусконіг залишився стояти. У його руці все ще був пістоль, що димів після пострілу.

– Я не хотів...

Переконавшись, що Шелест мертвий, Залізняк підвівся і підійшов до Лусконога.

– Я не хотів! – ще раз мовив той.

– Ти вбив товариша.

Кіндрат добре знав, що роблять на Січі із убивцями.

– Бери, Максиме, шаблю. Рубай, – мовив пригнічено.

– Я не кат. Під суд підеш. На Січі.

– А... Живцем мене зарити хочеш? Що ж, воля ваша...

Залізняк мовчки забрав пістолі і шаблю Лусконога.

– Семене, Микито, відведіть його в монастир та запріть у келії...

Пішли також мовчки. Провівши їх поглядом, Залізняк мовив Бондаренкові, котрий залишився разом з ним:

– Шелеста треба поховати з почестями – він не заслужив такої смерті. Та перед цим мусимо знайти листи...

Розділ 6

Околиця Жаботина

Колись діди і прадіди Івана Левченка були козаками. Але не такими, як він, – панськими, а справжніми, вільними, з оселедцями та вусами. Вони йому часто снилися, особливо дід Іван. Левченко не міг збагнути в своїх снах, чого вони від нього хочуть, чого приходять так часто і розповідають йому всі ці дивні історії. Розуміння почало приходити згодом.

Конфедерати, що стали фактично розкольникми держави, спровокували вторгнення російських військ. Бойові дії покотилися далі на захід, однак все Київське воєводство перетворилося на безвладний край, де панувала лише влада сили. І тою силою були ватаги озброєних конфедератів, котрі перетворили ціле воєводство на дику землю. Іван спершу не міг збагнути, чому воєвода не дасть наказу об'єднати всі козацькі сотні для відсічі конфедератам. Зрозумів лише згодом – клята політика. А тим часом конфедерати навісніли все більше і більше, так що край закипів, немов великий казан.

З іншого боку, Левченко зовсім не зрадів появі московських військ. Йому подобалося бути козаком із конем та шаб-

лею, а нові порядки, які прийдуть слідом за москалями, могли його цього привілею позбавити. А що москалі зроблять саме так, молодому козакові сумніватися не доводилося. Зараз його поважала і шляхта, і прості люди, навіть побоювалися. Дівчата мліли від його синьо-червоного мундира, а шляхтянки, – то самі кидалися в обійми, тікаючи через вікна палаців від батьків та чоловіків, бажаючи скуштувати «козацької сили». Молодого козака дуже влаштовувало таке особисте життя, хоча дивитися на животіння простих хлопів, почорнілих від землі і роботи, котрих лупцюють лише за те, що вони православні, – також було годі.

Отак, стоячи на роздоріжжі своєї душі, Левченко вилив чергову чарку горілки у своє горло, занюхав таранею.

– Люд треба захистити від конфедератів. На то ми і є козаки! – Петро Борщик, також добряче хильнувши, говорив усе голосніше.

– Ми – козацька міліція. А справжні козаки – на Запорожжі, – підказав Левченко.

– Отож-бо. Тож мусимо не лише люд захищати, а й свого пана в сраку цілувати...

П'яне белькотіння товариша ще більше дратувало Левченка, тому він взявся за пляшку і налив у чарки.

– Якось воно буде.

Сотник Гонта дав йому та ще трьом товаришам два дні відпочинку. Було б близько до хати – гайнув би. А так... Та й хто його там чекає, сироту.

– Будьмо...

Знову випив, знову занюхав.

Спочатку була думка заскочити до місцевих жаботинських дівчат, гаївки поводити, однак погода геть зіпсувалася – і молодь поховалася по хатах. Так і не дочекавшись дівочого товариства, козаки вирішили втопити свою тугу в чарці.

За вікном корчми все ще лив немилосердно холодний весняний дощ. Вечоріло. Незважаючи на те, що всередині було напалено, тут віддавало сирістю, пахло горілчаними випарами та корчемною тугою. Левченко сидів на твердій дубовій лаві за таким саме столом та все крутив у руках тараню, так і не наважуючись її вкусити. Гаранджа і Моторний балакали про щось своє, закуривши люльки. Борщик клював носом, повіки його повільно заплющувалися, а голова все нижче опускалася, доки, нарешті, не опинилася на столі.

– Самого мене покидаєш? – незло запитав Левченко. – А ще товариш називається.

Його сьогодні горілка чогось не брала. Певно, через оті всі душевні переживання. Скільки не намагався себе заспокоїти, не відганяв від себе набридливих тяжких думок, вони все поверталися до молодого козака і продовжували сушити йому голову. Левченко знову взявся за пляшку, налив, однак піднести чарку до рота так і не встиг: раптом двері відчинилися і всередину ввійшла якась жіноча постать, закутана у довгий плащ і з каптуром на голові. Козаки на неї уваги не звернули: багато хто може вештатися шляхом і завітати до

корчми. Зате Левченко впізнав відразу: це була Дарка, служниця пані Меланії.

Молодий козак геть забув, що мав на сьогоднішній вечір призначену романтичну зустріч. Пані Меланія була кузиною місцевого губернатора, видана ним за котрогось із товстих і підстаркуватих орендарів. Між ними спалахнула іскра в той самий день, коли хоругва Левченка зайшла в Жаботин. Взагалі, Левченко не був прихильником таких відносин із заміжніми жінками, однак пані Меланія йому не залишила вибору...

Дарка все ще стояла біля входу в корчму, не наважуючись підійти, Іван же вдавав, що не помічає її, про щось гаряче сперечаючись із Моторним. Нарешті служниця підійшла, торкнулася руки.

– А, це ти? Ну, чого тобі? – запитав козак.

– Я прийшла нагадати пану про те, що одна особа досі чекає на зустріч з вами.

– Так-так, я пам'ятаю. Тільки сама бачиш: у нас тут нарада з товаришами, тож зараз ніяк. Гадаю: доцільно буде нашу зустріч перенести.

Дарка нахилилася.

– Моя пані має для вас щось дуже важливе. Вона почекає тут.

– Тут?

Левченко виглянув у вікно: недалеко від воріт у корчму стояла бричка на узбіччі. Козак зітхнув: шляхтянка бу-

ла впертою і свого попускати не хотіла. Товариші також все зрозуміли, тож тепер шкірили зуби і підморгували.

– Може, пане осавуле, ми тобі допомогти можемо?

– Як тебе звати, дівчино?

– Сядь-но тут, біля нас, зігрійся...

– Годі! – гаркнув Левченко. – Позакривайте писки, а ти, дівчино, скажи там, що ми поки що маємо тут багато роботи...

Дарка швидко вислизнула і зачинила за собою двері, Іван же взяв у руки пляшку й налив.

– Спасу вже нема від тих панів – не дають жити простому козакові...

Товариші розуміли його, тому дружно випили, і лише Борщик собі мирно сопів, спершись на руки.

Корчма була досить далеко від міста, стояла на битому шляху. Тут переважно бували подорожні, яких застала на шляху ніч. За корчмою стояв постійний двір, де мандрівники могли переночувати.

Ось і сьогодні з настанням темряви гостей довго не довелося чекати: двері відчинилися і всередину зазирнув драгун з королівської кінної гвардії. Розгледівся, а вже тоді ввійшов усередину. За ними ввійшов якийсь чернець, закутаний у кирею, а потім ще двоє драгунів.

– Мир дому цьому, – привітався чернець.

– І вам доброго здоров'я, – відповів Левченко. – Сідайте,

добрі люди, коло нас, частунок тут добрий. Гей, Суро, що, не бачиш: гостей добрих Бог привів. Давай людям вечеряти та горілки міцної, щоб зігрілися з дороги. Та не шкодує: я частую.

– Справді, треба повечеряти, – підтримав цей заклик гість.

Вони гуртом сіли за стіл навпроти козаків, корчмарка миттю принесла їм вечерю, кухлі, забрала порожні полумиски. Левченко узяв у руки пляшку з оковитою.

– Частуйтеся, дорогі панове. Горілка ця лікувальна, сили додає. Он жид клянеться, що це з води віфлеємської викурили. Скуштуйте, відразу побачите, що всі недуги та втому як рукою зніме.

Левченко щиро налив драгунам у кухлі, тоді простягнув руку, щоб налити ченцю, проте той відмовився.

– Не гоже у піст Великодній горілкою скоромитися.

– Та ти що, брате, я міру маю. А з дороги та з дощу й холоду сам Бог велів зігрітися, – наполягав молодий козак.

Проте чернець став на своєму.

– Бачу я твою гостину. Людей по селах конфедерати катують, діти помирають, а ви тут гуляєте за людські гроші, совість пропиваєте.

Ці суворі слова взяли Івана за живе. Він аж побагровів, але відповів стримано.

– Ми за свої гроші гуляємо, кров'ю зароблені. Кожен день під кулями ходимо, щоб ви могли спокійно молитися. От і

моліться, та про нас, грішних рабів божих, не забувайте. Хто зна, може, ми в похід завтра, може, судилося мені голову покласти під татарську шаблю чи аркан – то сьогодні ще гуляємо. От вам і відповідь.

Чернець дивився на козаків, не відводячи очей. Мовив:

– У кожного, браття, своя доля, свій шлях. А про Господа не забувайте, заспокоєння душі шукайте не у вині, а в молитві щирій, бо вино й розпуста – від лукавого. А коли ваша воля, то прибувайте до монастиря Мотронинського, спитайте ченця Молдованина – поговоримо.

Левченко відмахнувся від ченця рукою, наче від привида.

– Ну тебе, брате, не хочу більше слухати, їй-богу. Наче залізний кіл вбиваєш у душу своїми словами. Аж тяжко стало. Не для того я, трясця його матері, прийшов у корчму, щоб проповіді слухати, пропади вони пропадом.

Розізлившись, Левченко встав і пішов геть, залишаючи своїх друзів у кумпанії з драгунами та ченцем.

– Благослови, Господи, цього чоловіка, бо душа в нього добра і очі лагідні, а словеса дурні вергає, бо голова буйна, горілкою збаламучена.

Вийшовши з корчми, Левченко думав недовго: швидким кроком направився до брички.

Пані Меланія сиділа всередині, закутана в теплі коци.

– Прошу мене вибачити, пані, але тут таке...

– Так, я розумію, – хриплим голосом відповіла шляхтян-

ка. – Напевно, ви зі своїми товаришами в цій корчмі вирішували справи державної ваги, раз заставили уродзону пані чекати так довго в бричці при битому шляху.

Іван зрозумів її іронію, однак йому зовсім не було соромно – сама собі винна.

– Сідайте, поїдемо. Я і так вже надто надовго відлучилася з дому... – сказала пані Меланія, але голос її звучав уже трохи ніжніше.

Левченко зітхнув: сьогодні він зовсім не мав бажання «вклонятися Венері», зосередившись виключно на «служінні Бахусу». А все через ті кляті думки, що морочать йому голову уже стільки часу.

– Мушу сказати пані, що я іще не завершив усіх своїх справ тут, тому наразі поїхати з вами не зможу...

– Як? – не повірила пані. – Ти дав мені слово, я так довго чекала... Ні, нам треба поговорити просто зараз. Скільки ж я не доспала ночей, сподіваючись побачити тебе, почути твій голос. Навіщо мене так мучиш, невже тобі приємно спостерігати за моїм болем? Я ж довірила тобі найдорожче...

Левченко почухав потилицю, оглянувся. Чогось йому не хотілося покидати сьогодні друзів, однак і пані відмовляти було не з руки.

– Може, поговоримо просто тут?

Пані Меланія гірко посміхнулася.

– Далі знущаєшся? Хочеш, щоби пані зайшла до смердючої корчми, немов хвойда?

– Чого ж до корчми? – далі чухав потилицю Левченко. – Тут є сіновал. Затишний, там ніхто о такій порі не зможе перешкодити нашій розмові. Як на мене, у тому є щось романтичне.

Пані Меланія щиро засміялася.

– Таки знущаєшся із мене, хлопче? Бог тебе покарає колись за моє приниження. Та що ж, нехай буде по-твоєму.

Вона кинула йому коци, у котрі була закутана, тоді ж подала руку, аби козак допоміг зійти з брички.

– Від'їдьте подалі і станьте десь у темряві, – наказала пані Меланія візникові і служниці. – Щоби ніхто не впізнав вас.

Він вів її за руку до сіновалу, намагаючись обійти широкі калюжі та болото – пані не хотіла вимазати своїх новеньких черевичків.

– А що, досить затишно, – мовив Левченко, зайшовши всередину й оглянувшись. Пані стала навпроти нього і раптом дала йому ляпаса.

– Це тобі, лайдаку, за те, що так мене мучиш! На що ж я перетворилася через тебе! Де я зараз? На якомусь брудному сіновалі!

Вона хотіла його вдарити ще раз, однак козак перехопив її удар і притулив пані до себе.

– Годі...

Вони дивилися одне на одного, тяжко дихаючи. Пані Меланія була ще досить молода, літ, може, тридцять з гаком. Досить гарна. Вона дивилася на Левченка, він же поцілував

її. Раптом жінка почала його знову штовхати і бити, немов на неї щось найшло...

– Клятий лайдаку!

Він знову обійняв її, закрив рукою рота.

– Не називай мене так, пані. Я тобі не хлоп і не твій підданий! Шляхтянка, кажеш? А чим же ти ліпша за просту хлопку? Може, у тебе щось тут не таке? – При цих словах козак став добиратися крізь одяг до грудей шляхтянки. Тоді ж поліз під спідницю. – Чи там?

У відповідь пані Меланія лише млосно застогнала. Левченко був немов сам не свій: кинув її на сіно і став брати грубо, немов хотів принизити і завдати болю. Меланія ж спочатку здивувалася, однак чинити опору не стала, а навпаки, заохочувала козака ще більше: такої насолоди ні Іван, ні жоден інший мужчина не завдавали їй ще ніколи...

Вона на хвилю заснула, неначе втратила свідомість. Розплющивши повіки, пані Меланія із блаженною посмішкою лежала поруч зі своїм коханим «лайдаком», млосно зітхаючи та не стидаючись свого голого тіла. Руки її обплели ніжно шию і груди Івана, вуста ж шепотіли йому на вухо солодкі слова.

Левченко віддавав своїй коханці все, що вона захотіла, так що та літала від задоволення десь високо за хмарами. А от сам козак чогось ставав все більш хмурим. Левченко чув, як шалено калатає серце в жіночих грудах, пестив своїми за-

дубілими від шаблі руками ніжні перса, вдихав аромат плеканого волосся, однак туга все одно поверталася й стискала його серце.

Щось мало статися. Таке відчуття раптом з'явилося десь із глибини душі, тож він підвівся. Пані тут же відчула, що з коханим щось не те.

– Чого зажурився, мій славний козаче? Чи, може, голова тебе болить з похмілля, чи я тобі вже набридла?

– Та що ви, моя пані. Просто цей монах замакітрив голову своїми словами. Досі, ніби цвях у душу забитий, – щиро признався Левченко, не можучи вже тримати свою думку в собі.

– Який ще монах? Ось, я тут, з тобою. Завтра може уже й не побачимось...

Тіло його було готове ще раз зійтися з нею в нестримному танці кохання, проте розум був скований. Раптом з'явилося й третє відчуття – тривога. Ніби на підтвердження того знадвору почулося тупотіння кінських копит.

– Ану, дай лише гляну.

Левченко встав і виглянув крізь шпару в дошках: на подвір'я в'їхав десяток вершників.

– Люципер шляхту приніс. Гляди: до корчми пішли.

– Шляхта? – налякалася пані і швидко підхопилася та стала поправляти на собі одяг.

– Так. Та не бійтеся, моя пані, – то не ваш чоловік. Схоже – конфедерати...

Вони навідалися не просто так: он, один стоїть біля коней і стереже вхід до корчми. Усі озброєні, войовничі. Ох, неспроста все це. Кого ж вони шукають? Може, Молдаванина? Він говорив щось про Мотронинський монастир, а конфедерати вже давно пеклом дихають на цю обитель.

– Ходімо, проведу, – подав Левченко руку Меланії, і вони тихенько вислизнули з сіновалу, а тоді козак вивів її з корчемного подвір'я через задній вихід та посадив на бричку. Не криючись перед своїми слугами, пані поцілувала його гаряче на прощання.

– Ніколи тебе не забуду...

Поїхали. Левченко вдихнув свіжого повітря на повні груди. Зброя була наготові, хміль уже майже вивітрився з голови. Надворі починало світати, над шляхом розливалася ранкова мла. Похолодніло, тож Левченка, розпаленого любовними утіхами, мимоволі струснуло.

– Гарний ранок, щоби відправити когось до пекла...

Пішов. Потрібно було пробиватися до корчми: там побратими, а ще – чернець. Іван рушив корчемним двором: цього разу наврог, по калюжах. Двір був пустельний, лише коні новоприбулих шляхтичів кучно стояли біля конов'язу і сторожко оглядалися, зачувши козака. Левченка порахував – десять.

Першого шляхтича зустрів на вході в корчму: був здоровецький, мов гора. Він зустрів Івана своєю дебелою рукою, штовхнувши у груди, коли Іван спробував пройти повз ньо-

го. Їх погляди перетнулися: пан дивився на козака вовчим поглядом.

– Стояти! Куди сунеш?

– До корчми, куди ж іще? – розвів руками Левченко. – Зійди з дороги, пане.

– Туди не можна – там шляхта бенкетує. Іди собі геть. Левченко розправив вуса.

– Помістимося всі. Зійди, пане, з дороги по-доброму.

Шляхтич тут же наїжився.

– Погрожувати мені надумав, брудний хлопе? Та я шляхтич, конфедерат, курва твоя мати була! Геть звідси, бо зараз ноги з дупи повисмикую!

При цих словах шляхтич схопився за шаблю, однак Левченко його випередив і гахнув лобом просто в ніс – аж панові памороки вибило. Тут же козак штовхнув пана ногою, так що той ступив крок назад, відчинив своїм тілом двері, влетів усередину корчми і впав просто своїм товаришам під ноги.

Іван зайшов. На нього дивився десяток пар очей: козаки, конфедерати, драгуни, Молдаванин. Корчмаря та корчмарки не було видно: певно, вже поховалися. Побитий шляхтич батькував і намагався підвестися з підлоги, пани мимоволі потяглися до шабель.

– А чого він мене не пускав? Хіба ж можна відмовляти доброму козакові в чарчині? – розвів руками Левченко, тоді поглянув на Молдаванина і мовив:

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.